

Een autobiografische schets

Dit essay becommentarieert het laatste gedeelte van een negentiende eeuws document getiteld “*Autobiografische schets van dominee Arend Ketz*“. De autobiografie ⁽¹⁾ bevat twee gedeelten en werd geschreven in de periode tussen 1800 en 1830. **Arend Ketz** (Angerlo 1768 - Doesburg 1838), was een predikant uit de Achterhoek; beroepen te Angerlo, te Lathum en later te Putten op de Veluwe ⁽²⁾. Van Ketz zijn ook een zevental preken bewaard gebleven, uit dezelfde periode (1795-1832). Zij vormen een aanvulling op de boven vermelde autobiografie ⁽³⁾.

Het eerste deel van de autobiografie omvat een dagboek met familiegebeurtenissen. Het werd geschreven in de overgangstijd van de Bataafse Republiek naar de “Franse tijd” en het ontstaan van het Koninkrijk der Nederlanden. Het was de periode van de Verlichting waarin maatschappelijke, culturele en wetenschappelijke veranderingen zich voor deden ^(4, 5) maar waarin ook mens en dier te lijden hadden van rampen en epidemieën waartegen nog geen goede medicatie bestond.

Het laatste gedeelte van de autobiografie geeft een verzameling “huismiddeltjes” of “recepten” tegen allerlei kwalen. Waarom Ketz deze informatie heeft verzameld is niet bekend. Misschien beschouwde hij dat als een onderdeel van zijn stichtelijke taak. In zijn tijd waren er meer protestantse predikanten die zich bezighielden met beschrijvingen van de “wonderen der natuur” en de geneeskunde en zij namen deel aan literaire genootschappen. Maar, op de teleologische ladder der schepping golden natuur en geneeskrachtige kruiden onveranderlijk als tekenen van Gods bijzondere openbaring. Een voorbeeld van een verlicht predikant en wetenschapper is **J.F. Martinet** ⁽⁴⁾ (1729-1795) uit Zutphen, die in zijn werk “Katechismus der Natuur” de toenmalige kennis over mineralen en het planten- en dierenrijk op populaire wijze trachtte te beschrijven voor een niet ingewijd publiek, speciaal voor kinderen.

Een tijdgenoot van Ketz, de predikant **Jacobus Albertus Uilkens** ⁽⁵⁾ (1772-1825) schreef over scheikundige zaken en de natuur in het tijdschrift “*Vaderlandsche letteroefeningen*” en werd in Groningen benoemd als *landbouwkundige* ! Ook **Nicolas Beets** (1814-1903) zoon van een apotheker, past nog in deze traditie van verlichte predikanten.

De bekende stadsgeneesheer en scheikundige **Johan Rudolph Deiman** ⁽⁶⁾ (1743-1808), wordt door Ketz genoemd. Johann Rudolph Deiman is een van drie broers Deiman, afkomstig uit Oost-Friesland. Ze hebben een grote plaats ingenomen in de Nederlandse samenleving (zie hierna). Een broer was predikant, de andere was apotheker te Amsterdam.

Typerend voor de tijd is ook dat in het jaar 1815 met het *hogeronderwijsbesluit* ⁽⁷⁾ het curriculum van de predikantenopleiding verbreed werd van een kerkelijke dogmastudie tot een algemene opleiding in de “*letteren van de beschaafdheid*”!

Herkomst van de informatie

Ketz geeft een bescheiden maar kritische beschrijving van zijn “recepten”. Maar: Hoe moet deze informatie na twee eeuwen worden beoordeeld?

In dit essay wordt een poging gedaan om de “recepten” in de historische context van de tijd te plaatsen en om de achtergronden en de bronnen van de recepten wat meer te verduidelijken.

In één geval (recept 49, “middel tegen de veepest”) wordt door Ketz als bron een lokale krant genoemd “*Arnh Courant 18 Decbr 1821*”. Recept 50 is afkomstig uit “*Letterkundig magazijn van wetenschap, kunst en smaak; 1814-1835*”. Veel recepten zijn overgenomen uit “*Vaderlandse Letteroefeningen*” (1761-1876) uitgeverij *A. van der Kroe*) en uit “*Algemene Konst- en Letterbode*” (1788-1862) uitgeverij *A. Loosjes* ^(11, 12). Deze uitgaven,

waarin een ieder met enige ontwikkeling en belangstelling voor maatschappij, cultuur en natuurwetenschappen, iets kon publiceren, waren bedoeld voor een breed publiek, voor de “ontwikkelde leek. De *Koninklijke Bibliotheek* ⁽¹³⁾ bezit alle jaargangen van “*Vaderlandsche letteroefeningen*”. Ook is veel informatie die door Ketz gegeven werd, terug te vinden in de *Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren* ⁽¹⁴⁾. Dankzij moderne digitaliserings technieken zijn tegenwoordig bovendien websites ontsloten voor het publiek met informatie over medische en botanische kruidenboeken. Een goed voorbeeld hiervan kan men zien op de site “plantaardigheden.nl” ^(15,37).

De negentiende eeuw: van mengkunde naar bereidkunde.

Vóór de 19de eeuw bestonden veel geneesmiddelen uit een min of meer ongezuiverd mengsel met soms een hoge dosis giftige plantaardige producten en mineralen, die in poeders, zalfjes en tincturen werden verwerkt. Kwakzalvers en chirurgijnen deden goede zaken met hun “wondermiddelen”. In het dagelijks leven speelden zware metalen zoals arsenicum, kwik, lood- en koperverbindingen een grote rol. Zij werden ook vaak in allerlei “huismiddeltjes” toegepast en konden sluipende vergiftigingen van drinkwater en voedsel veroorzaken. Dit leidde dan bij de patiënt tot allerlei zenuwpijnen en aandoeningen van de spijsverteringsorganen waardoor de kwaal verergerde. Volgens de “*Handleiding der Vergiftleer voor artsen en apothekers*” (1850) van **Alexander W.M. van Hasselt**, lid van het Genootschap ter Bevordering der Genees- en Heelkunde te Amsterdam waren er in 17de en 18de eeuw vele vormen van vergiftigingen en “*sterfgevallen onder verdachte omstandigheden*”.

Er zijn geen aanwijzingen dat de door Ketz beschreven recepten volgens de huidige normen voor klinische methoden werden onderzocht. In de door Ketz gegeven recepten is de kennis over de juiste medicaties en klinische methodieken nog minimaal. Het is vooral een **kwalitatieve benadering** hoewel soms ook een bepaalde kwantitatieve hoeveelheid bij de recepten wordt aangegeven, zij het in niet meer gangbare maten en gewichtseenheden.

Volgens een publicatie in de “Kring voor geschiedenis van de Pharmacie in de Benelux”, 1995 ⁽³⁵⁾ is de chemie in de 18de eeuw nog in zijn beginperiode maar tegen het jaar 1795 is het aantal publicaties over chemische preparaten in de farmacognosie al snel toegenomen. Met de opkomst van de natuurwetenschappen aan het einde van de 18de eeuw, vooral de scheikunde, werden geleidelijk aan ook de beroepen van apotheker en arts geprofessionaliseerd, strakker geregeld en gestandaardiseerd.

Theologen, artsen en apothekers werden geconfronteerd met een toevloed aan nieuwe ontwikkelingen en hervormingen ^(8, 9, 10). Er ontstond ook specialisatie. De ziekte- en gezondheidsleer, die van 1750 tot 1800 tot ontwikkeling kwam werd ook in de Noordelijke Nederlanden door individuele praktiserende geleerden opgepakt. De resultaten van hun experimenten en onderzoeken werden bekend gemaakt in de besloten kringen van hun genootschappen. Maar hun bevindingen werden ook vermeld in Franse en Nederlandstalige letterkundige jaargangen en zoals hier boven vermeld, in die van de “*Vaderlandse letteroefeningen*”.

In 1804, bij de eerste geneeskundige landelijke wetgeving, werd de apotheker als arts en apotheker een plaats toegekend bij de medische beroepen. Na de Franse tijd van 1806 tot 1813 waarin de Franse wetten golden werden de nieuwe regelingen in 1818 door Koning Willem I overgenomen.

In de loop van de tweede helft van de 19de eeuw konden dankzij de kennis van de scheikunde en de natuurkunde bruikbare methoden worden ontwikkeld waarmee natuurlijke verbindingen zoals Atropine (*Solanaceae*), Cafeïne (*Coffea arabica*), Morfine (*Papaver*), Emetine (*Ipecacuanha*) en Salicine (*Salix* spp.) konden worden gezuiverd en bereid. Hierdoor ontstond een betrouwbare basis voor de fytochemie en de farmacognosie.

Eigentijdse heelmeesters

In de beschrijving van de recepten wordt door Ketz een aantal bekende eigentijdse artsen van naam genoemd. Een van de belangrijkste medici die Ketz noemt (recept 5, middel tegen schurft, zie ook de recepten 9, 41, 45) is de stadsgeneesheer **Johan Rudolph Deiman** ⁽⁶⁾ (1743-1808). Behalve een bekend arts was hij lid van het "Gezelschap der Hollandsche Scheikundigen". Hij introduceerde te lande de wijsbegeerte van Immanuel Kant en was tevens diaken van de Lutherse gemeente. Op 8 januari 1799 hield Deiman een redevoering over de verdienste van de grondlegger van de nieuwe scheikunde **Antoine Laurent Lavoisier** (1743-1794), die als slachtoffer van de Franse Revolutie, zonder enige beschuldiging ter dood werd veroordeeld! Later werd Deiman lijfarts van koning Lodewijk Napoleon. Van deze Deiman moet verder gezegd worden dat hij veel heeft bijgedragen tot verbetering van de geneeskunde, de farmacie en bereidingsvoorschriften. Hij was lid van de commissie **Pharmacopeia Batava** (1799-1805) waarin in toenemende mate aandacht werd besteed aan de opleiding voor farmaceuten met biologisch actieve en botanische kennis. In deze commissie zaten ook de bekende artsen G. Vrolijk te Amsterdam, S.J. Brugmans te Leiden en G.G. ten Haaf te Rotterdam ⁽¹⁰⁾.

Jacobus Demuth ⁽¹⁶⁾ - geen tijdgenoot van Ketz maar een bekende 17de eeuwse apotheker (1625-1675?) - noemt zich *Jacobus Demuth Anglicus, Examinât, Privilégiât, et Approbat, Chymicus et Medicinae Practic*. Hij is de bedenker van de *Neurenberger pleister*. Deze pleister zou (recept 6) volgens **Dr. C.I. De Moneta**, lijfarts van de laatste koning van Polen, Stanislaus II (1732-1798), helpen tegen de beet van een dolle hond, zie "Algemene Konst en letterbode Deel 1, 1794.". Maar Doctor **Dubernard** ⁽⁴⁶⁾ (1807), arts in de Pyreneeën, geeft een drastischer antidotum tegen de dollehondsbeet (zie recept 38)!

Het recept 39 verwijst naar **Christoph Wilhelm von Hufeland** ⁽¹⁷⁾ (1762-1836), de behandelende arts van Goethe en Schiller. Hij was voorstander van een vitalistische levensbeschouwing en hij heeft de macrobiotiek (vanuit Azie) in Europa geïntroduceerd. In dit recept (tegen zenuwziekten) schrijft hij valeriaan, nagelkruid en duizendblad voor. Zie "C. W. Hufeland, *Enchiridion medicum oder Anleitung zur medizinischen Praxis*. Berlin, 1836." In "Vaderlandsche letteroefeningen, 1805, pag. 236" staat een publicatie van hem over een "rotachtige zenuwkoorts."

Lambertus Bicker ⁽¹⁸⁾ (1732-1802), arts te Rotterdam, evenals Deiman een aanhanger van de scheikundige **Lavoisier** wordt vermeld in recept 15 waarin een soort gerstenbier wordt aangeprezen als heilzaam tegen de "rotkoorts". Rotkoorts is een 18de eeuwse woord en waarschijnlijk wordt er vlektyfus of pest mee bedoeld. Samen met de arts **David Heilbron** (1762-1847), lid van het bestuur van het Nederlandsch-Israëlietisch Armbestuur te Amsterdam, diende Bicker een voorstel in voor een soort raad voor de volksgezondheid. Dit leidde in 1798 tot de erkenning dat de overheid verantwoordelijk was voor de gezondheid van haar ingezetenen en dit werd opgenomen in de constitutie van de Bataafse Republiek ⁽¹⁹⁾.

Recept 18 (zie hierna) is gebaseerd op een verhandeling over lintwormen van **Adolphus Ypey** ⁽²⁰⁾ (1749 -1822). Hij was botanist en medicus te Leiden, en werd bekend door zijn werk over **artsenij gewassen**: "Vervolg op de Afbeeldingen der artseny-gewassen met derzelver Nederduitsche en Latynsche beschryvingen, 1813, Amsterdam, J. C. Sepp en zoon", deel 7.

Sommige recepten lijken qua inhoud “herbalistisch”: er wordt gebruik gemaakt van plantaardig materiaal. Herbalisme wordt gedefinieerd als een vorm van natuurgeneeswijze (of volksgeneeskunde) waarbij gebruikt wordt gemaakt van geneeskrachtige kruiden, meestal in de vorm van thee, zalfjes of tinctuur. Het gebruik van de botanie als basis voor natuurlijke medicijnen kende in de negentiende eeuw een hoogtepunt, mede dankzij de theoloog en natuurgeneeskundige **Sebastiaan Kneipp** (1821-1897). Kneipp ⁽²¹⁾ van wie gezegd wordt dat hij zichzelf van een ernstige longaandoening genas, was een groot voorstander van een therapie waarin een gebalanceerd dieet van groente en fruit met weinig vlees, spiritualiteit en lichaamsbeweging een belangrijke plaats innemen. Hij ontwikkelde ook de zg.watertherapie.

De bekende Chirurgh **Fredrik A. Buchner** (overleden na 1813) “Heel, Oog- en Stads Breukmeester” te Amsterdam en te Gouda, van wie tussen 1788 en 1813 veel medische teksten zijn opgenomen in “*Vaderlandsche letteroefeningen*” en in “*Bijdragen tot de Natuurwetenschappen*” wordt genoemd in recept 20 (geschrapte aardappel als een middel tegen verbrandingen).

In recept 24 (middel tegen uitslag in het aangezicht) wordt een zekere **Siebold** ⁽²²⁾ genoemd. Dit is zeer waarschijnlijk **Carl Caspar Siebold** (1736–1807) arts en Hofrat te Württemberg die door Keizer Frans II in de adelstand verheven werd. Hij is de grootvader van de bekende arts Philipp Franz Balthasar von Siebold (Würzburg, 17 februari 1796 - München, 18 oktober 1866). Hij was de eerste Westerling die in Japan (Westerse) medicijnen doceerde. Hij was arts op **Deshima**, de Nederlandse handelsnederzetting van de VOC bij Nagasaki van 1823 tot 1829. Hij werd beroemd door zijn onderzoek naar de Japanse flora en fauna. In Leiden, Nagasaki en Sint Petersburg is een museum voor Siebold opgericht.

De recepten : Kwakzalverij of medicinale kennis?

Ketz opent zijn verhandeling over de recepten (of huismiddeltjes) met een middel tegen de Podagra (zie ook de recepten 16, 22 en 31). In dit recept 1 worden ‘*koussen van hondshair*’ aangeraden. Podagra (een vorm van voetjicht) is een kwaal waar al in de oudheid over werd geschreven door **Dioscorides** (60 v. Chr.) en **Hieronimos Bock** in 1544 AD. **Antonie van Leeuwenhoek** (1632-1723) ⁽²³⁾ schreef in zijn brieven dat de aandoening niet te genezen is, zie “*Missiven van 14 mei 1677, en 4 januari 1692. Van het Podagra en Vliegende Jicht. De knobbelachtige delen op de gewrigten*”.

Het gebruik van “kousen van hondshair” tegen podagra is een eigenaardig volksgeloof dat is terug te vinden in een sceptische publicatie hierover in de “*Algemene konst- en letterbode voor het jaar 1833, nr. 44. pag 367-368*”:

*In "No. 5757 van Galignands Messenger leest men het volgende : „ De Heer Campbell Hoedenmaker te Greenock bezit een tot het ras der Fransche waterhonden behoorenden Hond, welke bij de in de maand Maart van 1833 gedane schering eene hoeveelheid Hondenharen leverde, waaruit niet minder dan drie volkomen en voortreffelijke paren manskousen vervaardigd konden worden. De hond werd in den tijd van 1 1/2 jaren reeds viermalen geschoren, en gaf daarbij telkens haren voor twee paar kousen. Wij gelooven, dat dit berigt bijzonder hun aangenaam zal zijn , die in het door vele streken verspreid geloof staan, - dat **Hondeharen- kousen** tegen aanvallen van voetjicht (volgens anderen **Pedagra** genaamd) het beste middel zijn. Dit daargelaten, kan men toch uit dit'berigt opmaken, dat de Hondeharen beter kunnen gebezigd worden, dan dit gewoonlijk het geval is.*

Het schijnt dat Karel V aan podagra leed en daarom ook speciale kousen droeg ⁽²⁴⁾

Er zou een oud recept bestaan van de alchemist **Adam von Bodenstein** (tijdgenoot van Paracelsus), waarvan beweerd wordt dat de melkdistel **Sonchus oleraceus** tegen voetjicht (podagra) helpt. Zie in: “*Opus Chirurgicum, Bodenstein, Basel, 1581*”. In de volksgeneeskunde placht men **Aegopodium podagraria** (zevenblad of geitenpootje) te gebruiken, een plant die ooit ingevoerd door de Romeinen werd ingevoerd.

In recept 2 wordt gesproken van het bestrijden van wratten met behulp van een papje gemaakt uit poeder van verhit leisteel en wijnazijn. Dit is minder vreemd dan het lijkt. Sommige leisteelsoorten bevatten een teer verbinding (bitumen-leisteel). Hierin zit het bestanddeel **Ichtyol** (= Ichthammol). Volgens een overzicht van de dermatologische apotheekbereidingen (zie FNA, Formularium der Nederlandse Apotheken) werd vroeger een ichthammolzalf in een trichloor-azijnzuuroplossing gebruikt om wratten op de huid mee aan te stippen. Ook het zogenaamde Pix Liquida (houtteer-destillaat in zinkzalf) werd daarvoor gebruikt. Pix Liquida wordt in recept 7 vermeld door Ketz als middel tegen huidaandoeningen zoals **dauwworm** (exzeem) en **Tinea capitis**.

Recept 1 tegen podagra, recept 6 tegen hondsdolheid / watervrees en recept 35 waarin “dauwpieren” (regenwormen) worden gebruikt als middel tegen de “zinneloosheid” zou men kunnen kwalificeren als kwakzalverij.

In de recepten 29, 50 en 56 wordt gebruik van **honing** genoemd. Vooral recept 29, een middel ter genezing van wonden en verbrandingen is interessant. De medicinale werking van honing schrijft men soms toe aan “volkswijsheid”. Echter, het is door P. Kwakman van het AMC ⁽⁴⁷⁾ aangetoond dat honing biologisch actieve componenten bevat die een antibacteriële werking hebben.

Een recept tegen de longtering

Recept 3 beschrijft een medicatie tegen “**de longtering**”. Dit is een verzamelnaam voor ernstige aandoeningen van de luchtwegen, het longweefsel, de longcirculatie en de ademhaling inclusief tuberculose. Men kon in de tijd van Ketz nog weinig tegen longziekten doen en men trachtte met allerlei kruiden (vooral de vlier, *Sambucus nigra*) en koolstof deze aandoeningen te verlichten. Pas in 1882 ontdekte **Robert Koch** dat de bacterie *Mycobacterium tuberculosis* de oorzaak is van tuberculose.

Het gaat hier volgens de tekst om een middel tegen influenza of longziekten dat omschreven wordt als: “*Een nieuw middel tegen de met ontstekings verzelden longteering*” op basis van **zwavellever** (hepar sulfaris), **koolstof** (carbonen), **bier** (gerstennat) en **Fliedermuis** (vliermoes) (NOOT: verzelden = vergezellen, samen gaan).

Een overzicht van epidemieën en plagen in Nederland tussen 1500-2000 wordt gegeven in de Nederlandse Centrale Catalogus (NCC) van de Koninklijke Bibliotheek. Hier kan men lezen dat cholera en longziekten (bij mens en dier) veelvuldig heersten aan het einde van de 18de en begin van de 19de eeuw in de Nederlanden. In “A.J. van der AA *“Biographisch woordenboek der Nederlanden deel 2, pag 994”* wordt vermeld:

In de maand Julij van het jaar 1782, de catarrhale ziekte, welke geheel Europa doortrok, ook Nederland naderde; na eenen buitengewoon spoedigen overgang van eene zeer heete en drukkende tot eene sterk bekoelde luchtgesteldheid werd ook Haarlem eensklaps door die ziekte (toen la Grippe, Influenza of de Noordsche ziekte genoemd) aangetast en wel zoo algemeen dat er nauwelijks een huis was, waarin niet enkele, ja zelfs vele, waarin alle huisgenooten er van getroffen en op het krankbed nedergeworpen werden.

In de tekst van Ketz (recept 3) leest men over de “influenza”het volgende:

Anno 1800 heerschte op vele plaatsen ene ziekte Influenza of fransch La Gripe genoemd. Zij bestaat uit enen dan minderen den sterkeren Flusfieber. De zieken hebben afwisselend koude en hitte en laatste word gevolgd door hoofdpijn. Die Catharral toevallen als trekkingen der leden snikken hoesten en halspijn zijn op enige of alle voorhanden, zoals ook wel pijn en beklemming in de borst en steken in de zijde. De ziekte grijpt de lijders zeer aan en geneest langzaam.- Aderlaten, braak of purgeermiddelen zijn veeltijds schaadlijk. In den begin der ziekte zijn zweetmiddelen goed en in het einde versterken de Artzenijen. – In den begin gebruikt men een afkooksel van garst, haver of zwart brood het 8 deel edik en het 16 honig daarbij. 's Nachts drinkt men Flierbloemen of ordinaire thee met twee eetlepels vol Fliedermuis, matig warm is goed maar men moet alle verlichtende voedsel vermijden. Den 3 of 4 dag in den frisis zijnde, is bier of wijn soep zeer goed.

In “*Vaderlandsche Letteroefeningen. G.S. Leeneman van der Kroe en J.W. IJntema, Amsterdam 1827, pag 620 ev*” kan men een uitgebreide en vergelijkbare verhandeling lezen over de longziekten gebaseerd op waarnemingen van de Friese arts **Jacobus Ludovicus Conradus Schoeder van der Kolk** (1797-1862).

Het door Ketz gegeven recept 3 is waarschijnlijk afkomstig uit een Duitse farmacologische publicatie (*Berlin den 12 April 1800 K:85 obercoll. Med V.Sanitate*) aan het begin van de negentiende eeuw. Bekende ingrediënten in dit recept zijn **Hepar sulfuris, vlier(thee)** en **kolenpoeder** (norit, geactiveerde koolstof). Norit wordt ook nu nog in de alternatieve behandelmethodes als **antidotum** voorgeschreven bij vergiftiging, koorts, darmaandoeningen en verkoudheden. Overigens wordt norit nog steeds aangeraden bij ernstige en acute vergiftigingen aldus het Vademecum Vergiftigingen ⁽²⁵⁾.

Hondsdolheid, Graveel, Smitswater en Clamaj

Recept 6 tegen hondsdolheid (een ernstige aandoening als gevolg van een infectie met het rabiësvirus) op basis van "bierazijn met boter" en voorgeschreven door **Dr. de Moneta**, lijfarts van de koning van Polen, wordt vermeld in “*Nieuwe Algemene Konst en Letterbode I, nr. 27 (1794) pag.35*” en staat ook vermeld in de archieven van de Koninkl Geneeskundige Maatschappij te Parijs. Het wordt daar als een misleidend middel betiteld met de volgende woorden : “*Het ware zeer te wenschen dat zijne manier van genezing, zo zeker als eenvoudig mogt wezen.....*”.

Recept 23 beschrijft een middel tegen graveel en steenkwalen, waarmee bedoeld worden kleine blaas- en niersteentjes. Het merkwaardige recept op basis van *regenwater, tartaarzout, krijt en vitrioololie* is vermeld in “*Vaderlandsche Letteroefeningen 1803 N° 5*” en wordt toegeschreven aan een zekere **J.G. Thin van Keulen** ⁽²⁶⁾, lid van de vroedschap van Amsterdam en de man die in 1802 optrad als mede ondertekenaar van de **Code Napoleon**.

Recept 43 vermeld “**smitswater**”. Waarschijnlijk wordt bedoeld een vochtig ijzerhoudend middel tegen buikloop. De term smitswater komt men tegen in het “*Woordenboek van Drentse dialecten.*” ⁽²⁷⁾.

In recept 44 – leest men “**Clamaj** `een middel voor Zeere ogen”. Het Friesch Woordenboek ⁽²⁸⁾ geeft voor Clameij of klamei de volgende betekenis : `hondeklamei of zinkvitriool (zinksulfaat), een middel voor ontstoken ogen` !

De recepten 6, 23, 43 en 44 lijken geen bevredigende medische relevantie te hebben voor de te bestrijden kwaal. Men zou daar de kwalificatie “kwakzalverij” kunnen gebruiken.

Medicinale planten.

In de meer dan 50 recepten die door Ketz zijn beschreven worden van ouds bekende medicinale planten genoemd, zoals:

Aloë, Arnica, Bergmelisse (Calamintha), Bijvoet (Artemisia), Bilzekruid (Hyoscyamus), Brandnetel (Urtica dioica), China (Kina), Cochlearia officinalis (lepelblad), Convolvulus (winde), Crocus (Saffraan), Duizendblad (Achillea millefolium), Engelwortel, Gentiaan, Goudsbloem (Calendula), Ipecac (Braakwortel, Ipecacuanha), Jeneverbes (Wakelbes), Kurkumawortel (Zedoarwortel), Laurierbessen, Lorkenzwam (Laricifomes officinalis), (Meesterwortel (Pieteroomswortel), Myrrhe, Nagelkruid (Geum urbanum), Nieswortel (Veratrum), Nootmuscaat, Rhabarber, Salie(Salvia), Sambuccus (vlier), Slangewortel (Calla palustris), Symphytum (Smeerwortel, Waelwortel), Valeriana officinalis (Valeriaan), Weegbree (Plantago, "wegtrede"), Zevenboom (Juniperus sabina) en Zilverschoon (Potentilla anserina, ganserik).

Van deze planten en kruiden (zie tabel 2) werd het "geneeskrachtige effect" al uitvoerig beschreven in de grote medisch-botanische werken (tabel 1) uit de klassieke oudheid, in de Middeleeuwen door **Hildegard von Bingen** ⁽²⁹⁾ en later aan het begin van de Renaissance door **Rembert Dodoens** ⁽³⁰⁾ in zijn beroemde Cruydeboek uit 1544.

Het gebruik van veel van de bovengenoemde planten kan men nog steeds aantreffen in homeopathische middelen en de antroposofie. Ze staan ook in het geneesmiddelenregister van **Herman Boerhaave** ⁽³¹⁾ vermeld (zie hierna).

Opgemerkt moet worden dat Herman Boerhaave de **signaturenleer** ⁽³²⁾ nog gedeeltelijk aan hing en dat het ook nu nog de basis vormt voor de Homeopathie.

De signaturenleer behelst de theorie dat de eigenschappen van (medicinale) planten en dieren zichtbaar zijn in de vorm van hun uiterlijke kenmerken en dat daarmee het zieke lichaamsdeel of orgaan bestreden kan worden. De signatuurleer, abusievelijk toegeschreven aan Paracelsus (1493-1541) stamt uit de oudheid en werd ook al toegepast in de traditionele Chinese geneeskunde ⁽³³⁾. Dodoens stond er sceptisch tegenover ⁽³⁴⁾.

Opvallend zijn de recepten 22 en 30 (zie bijlage 1) waarin het gebruik wordt aangeraden van het anno 21ste eeuw nog steeds verkrijgbare Zweedse kruidenelixer of de **levenstinctuur** van "Jennert" - die eigenlijk **Kristian Hendrik Hjärne** heette ⁽³⁶⁾. Dit elixer vertoont wat betreft samenstelling gelijkenis met de bestanddelen van de zogenoemde **Venetiaanse Theriak** of **Driakel** ⁽³⁷⁾. Theriak gold ooit als een van de meest legendarische geneesmiddelen uit de geschiedenis en de samenstelling is afkomstig uit Klein-Azië (Mithridates, 134 voor Chr. - 63 voor Chr.). Het werd verbeterd door de Griekse lijfarts van keizer Nero, Andromachus. **Herman Boerhaave** (1668-1738), plantkundige en medicus plaatst in zijn Register der Geneesmiddelen (*Geneeskundigen Onderwijzingen, Cornelis Love, uitgegeven in 1745, pag.615-616*) "de Venetiaansche driakels van Andromachus en Mithridates" onder de zeer sterke geneesmiddelen tesamen met de papaver, zwarte bilzekruid (*Hyoscyamus niger*) en de doornappel (*Stramonium*). Hij waarschuwt (zie fig. 1A) voor hun giftigheid.

G E N E E S M I D D E L E N 611	
Amygdalæ amaræ, <i>bittere amanacien.</i>	xx. <i>Sterken wryvingen van de voeten, schenkels, dyen, en onderbuyk.</i>
Asparagi, <i>asperges.</i>	xxx. <i>Koppen gezet aan de dyen, en 't bovenste van de schenkels.</i>
Chærophillum, <i>kervel.</i>	xxxx. <i>Een bloedlatingh uit de voet-aderen.</i>
Daucus, <i>kroontjes-kruyd.</i>	xxxxx. <i>Plysters uit stinkende gommen, gelegd op de navel, dyen, schenkels.</i>
Eryngium, <i>kruydistel, duyvels naeygaren.</i>	2. <i>Door middelen, welken de vaten van de lyfmoe-der openen.</i>
Eupatorium, <i>boeltjeskruyd.</i>	x. <i>Stovingen en badingen, ja iuspuyingen in de lyfmoe-der.</i>
Milium solis, <i>peetelzaad.</i>	xx. <i>Gewasschen.</i>
Nuclei perficorum, <i>pitten van perfiksteenen.</i>	Aristolochia, <i>baarwortel.</i>
Ononides, of restæ bovis, <i>prangwortel, stalkkruyd.</i>	Artemisia, <i>St. Janskruid.</i>
Petroelinum, <i>pieterseley.</i>	Calamintha, <i>watermenth.</i>
Pimpinella, <i>pimpinel.</i>	Cardiaca, <i>hertgespan.</i>
Ruscus, <i>steekpalm.</i>	Chamædrys, <i>lage eyke.</i>
Saxifragia, <i>steenbreekkruyd.</i>	Crocus, <i>zoffraan.</i>
(b.) Indien de pis of 't water te sterk afdryft, als in de diabetes, <i>pisvloed.</i>	Dictamnus, <i>de dictam.</i>
1. <i>Door gely- en lymige emulsien.</i>	Cretica, <i>van Creta, of Cretiseb kraamkruyd.</i>
2. <i>Versterkenden, en adstringerenden middelen.</i>	Laurus, <i>de laurier.</i>
3. <i>Opiaten.</i>	Levisticum, <i>lavar.</i>
4. <i>Afleydingh tot andere plaatfen, als door zweetmiddelen.</i>	Majorana, <i>majorayn.</i>
4. MENAGOGA ET ARISTOLOCHICA.	Marrubium albam, <i>de witts nandoorn.</i>
DE MAAN EN KRAAM-HELPE N DEN MID-DELEN.	Matricaria, <i>moederkruid.</i>
(a) <i>Word verwekt de maan en kraamvloed.</i>	Mentha, <i>menthe.</i>
1. <i>Door weertrekkenden middelen.</i>	Pulëgium, <i>poley.</i>
x. <i>Door stovingen en badingen van de voeten en schenkels.</i>	Rosmarinus, <i>roosemarjyn.</i>
	Sabina, <i>de zevenboom.</i>
	Satureja, <i>boomkruid.</i>
	Tanacetum, <i>wormkruid.</i>
	Q q 2 xxx. Ge.

Fig.1A . Geneesmiddelenregister, Herman Boerhaave 1745, medicinale kruiden en gewassen. In de rechter kolom worden o.a. genoemd bekende medicinale gewassen zoals *Aristolochia* (giftig), *Sint Janskruid*, *Hertgespan*, *Crocus* (giftig) *Laurier*, *de Zevenboom* (giftig) en *Tanacetum* (wormkruid).

Fig.1B. Geneesmiddelenregister, Herman Boerhaave 1745. Geneesmiddelen en zeer sterke middelen : *Papaver*, *Waterscheerling*, *Bilzenkruid*, *Nachtschade*, *Doornappel* en *Theriak*.

De levenstinctuur van Jennert (recept 22, 30) zou volgens de beschrijving van Ketz een wondermiddel moeten zijn. In 1809 kwam de vergunning tot de verkoop van Jennerts levenstinctuur (45). Het recept bevat onder meer de volgende plantaardige bestanddelen:

Naam

Aloë vera

Rhabarber (Rheum)

Saffraan (Crocus sativus)

Lorken zwam (Polyporus officinalis of agaricus albus)

Lariciformes officinalis (11b)

Mijrhe (Commiphora)

Zedar (Curcuma, geelwortel)

Gentiaan

Venetiaansche Theriac (37)

Toegeschreven werking

Laxerend, wondgenezend, immuunstimulerend, antiviraal

Bevordert de darmperistaltiek

Kleur en smaakstof, antibacterieel

Bloedstelpend, purgerend, verdovend

Wondgenezend, mondreinigend

Stimuleert wondgenezing, tegen bloedklontering

Smaakversterkend, bitterstoffen, basis voor likeur.

Bevat tenminste 60 verschillende plantaardige bestanddelen en ook slangengif.

Een groot aantal andere recepten die door Ketz werden verzameld doen denken aan homeopathie, hoewel de “vader” van de homeopathie **Samuel Hahneman** (38) (1755-1843) en tijdgenoot van Ketz, nergens bij naam wordt genoemd. Vanwege het gebruik van dierlijke vetten (reuzel, boter-met wijnazijn, varkensvet, eieren) mag men de recepten niet kwalificeren als herbalistisch. Wel is de botanische basis van de recepten deels terug te vinden in de fytotherapie en de farmacognosie.

De zevenboom *Juniperus Sabina*, een plant die zowel in de homeopathie als in de antroposofie nog steeds wordt gebruikt, wordt aangeraden als middel tegen een fistel (recept 13) op basis van de volgende ingrediënten: **wakelbessen (jeneverbessen!), laurierbessen, zevenboom, kruidnagelen, eidooiers, wierook en Majjboter** (dit is verse room- of grasboter. Een vrijwel gelijkkluidend West-Fries recept als `huismiddel` tegen de fistel treft men halverwege de negentiende eeuw aan in een beschrijving van “**de fistelpot van Klaas Ursem** te Nibbixwoud (1802-1883)”⁽³⁹⁾ :

De fistelpot is een soort kruidenboter die moet worden ingenomen. De basis van de pasta is roomboter, waarin een mengsel van kruiden wordt gedaan. De combinatie van de kruiden zorgt voor de geneeskrachtige werking. De kruidenboter doodt de bacterie en zuivert het bloed, waardoor het abces geneest en daardoor ook de fistel.

Tijdens de kuur mag de patiënt geen koemelk, varkensvlees of sterke drank nuttigen.

Ketz die zelf gedurende 2 jaar leed aan een fistel, schrijft dat dit recept niet helpt maar dat hij genas “*met tweemaal daags ’s morgens en ’s avonds een groen blad van boerenkool op de wonde te leggen en om de agt dagen te purgeren!*”

Recept 12 beveelt **tegen het neusbloeden** het gebruik van een zwam aan. Dit is waarschijnlijk gebaseerd op een oud Keltisch middel waarbij de legendarische zwam **Judasoor** (*Auricularia auricula-judae*) werd gebruikt. De medicinale werking komt enigszins overeen met aspirine. De zwam, die leeft op het hout van de vlier (*Sambucus*) wordt in de Chinese geneeskunst nog steeds gebruikt en vermeld in het Cruydtboeck van Dodoens en bij **Lobelius** (Matthias de l'Obel, 1538-1616) de lijfarts van Willem van Oranje.

Recept 17, ook een middel tegen neusbloeden, blijkt afgaande op de door Ketz gegeven tekst gepubliceerd te zijn in “*Vaderlandsche Letteroefeningen Jaargang 1802, pag. 283-284*”, door de oud-apotheker **Johs. Tjallingii**⁽⁴⁰⁾. Men leest daar:

“Beproefd middel, bekend onder den naam van Essentia pro Hemorrhagia, tot stelping van eene zwaare neusbloeding. Door Johs. Tjallingii, Oud-Apothecar te Amsterdam.” Dit Middel is, zints meer dan honderd jaaren, met het gewenschte gevolg, tot verwondering der Geneesheeren, beproefd geworden, en heeft (voornamentlyk in de Provintie Friesland) een aantal Lyders gered; zynde hetzelfde altoos, tot op heden, een geheim geweest; zo als het my ook, by den aanvang van myn beroep, als Apothecar alhier, is ter hand gesteld. Zie hier deszelfs bereiding:

*Sacchari Saturni unciam unam
Vitrioli martis unciam semis
Seorsim terantur in mortario Vitreo
Addantur Sp. Vini unc. Octo
Misc. S.A.*

Toelichting bij dit recept:

Sacchari saturni= lood suiker, (anorganisch loodzout, loodacetaat, giftig!), dat door de Romeinen werd gebruikt om wijn zoeter te maken. *Unciam semis* = een half ons. *Vitrioli martis* was een tinctuur uit Ceylon en werd gebruikt tegen ontstekingen, buikloop etc. Zie Laboratorium Chemicum, Hermannus Nicolaas Grim, Batavia 1677. *Seorsim* = gescheiden. *Terantur* = Tero > Wrijven, gladmaken. *Mortario Vitreo* een glazen mortier / vijzel. *Sp.Vini*= Spiritus vini- brandewijn.

In recept 18 (een middel tegen de lintworm) wordt de plant *Convolvulus Scammonia* (*Scammonie*, een winde) aangeprezen. Deze plant wordt nog steeds toegepast in de Homeopathie. Hoewel niet door Ketz zelf vermeld, blijkt dit recept te zijn gepubliceerd in “*Vaderlandse Letteroefeningen (Mengelwerk, 1802)*” pag: 339 – 343, waar men kan lezen “*Berigt, aangaande eene gemaklyke en voorfpoedige uitdryving van een Lintworm. Door A. YPEY, A. L. M. Phil. & Med. Dokt. te Amfterdam.*”⁽⁴¹⁾.

In *Vaderlandsche letteroefeningen*, Jaargang 1802, pag 332 e.v. leest men het volgende:

Bericht, aangaande eene gemakkelijke en voorspoedige uitdrijving van een lintworm. Door A. Ypey, A.L.M. Phil. & Med. Doctor. Voorheen Hoogleeraar in de Geneeskunde te Franeker; thans Practizeerend Geneesheer te Amsterdam

By het onderzoek der ontlaste stukken, bleeken dezelve te behooren tot de zogenoemde Taenia solium of cucurbitina, en dus tot de ergste soort van Lintwormen, die dikwyls de kragt van de gewoone wormdoodende middelen trotzeeren. Veel heils kon ik dus der Lyderesse niet belooven, maar stelde haar voor, om die zelfde geweldige middelen, welke haar thans van geen voldoende nut geweest waren, in eene kleinere maate op den duur te gebruiken; dewyl het my voorkwam, dat wy daardoor niet alleen veel gemakkelijker, maar mogelyk ook veel zekerder, zouden werken. Dit aangenomen zynde, schreef ik haar het volgende voor:

℞ Pulv. Rad. Filicis maris recentiss. ʒij

S. Alle twee uren een eijerlepel vol met melk in te neemen.

Met dit poeder hield de Lyderesse aan, tot den 1sten van Grasmaand daaraanvolgende; gebeurende het zomwylen wel eens, dat zy onder deszelfs gebruik een weinig benaauwd en opgeblaazen wierd, wanneer zy eenige reizen oversloeg. Geduurende het gebruik van dit middel verminderde allengskens de ontlasting van levende wormstukken, zo dat 'er ten laatsten niets dan doode, half verteerde stukjes te voorschyn kwamen; waarom ik oordeelde, dat het thans tyd was, eene Nouffieriaansche Purgatie, in eene verminderde dosis, voor te schryven. Hierom gaf ik het volgende:

℞ Gumm. Gutt.

Scammon.

Mercur. Dulc. āā gr. iv.

Rob. Samb. q.s.

M.F. Bolus.

Zie ook: "Chemische oefeningen voor de beminnaars der scheikunst in 't Algemeen. Volume 3 Pieter Johannes Kasteleyn. Amsterdam, 1788".

Toelichting bij dit recept:

Dit recept is een voorbeeld van toepassing van kruidengeneeskunde of herbalisme. Gebruikt worden: Mannetjesvaren, Gambogeboom (Gumm. Gutt), Convolvulus (Scammonia) en Sambuccus (vlier).

* *Felicis maris recentiss.* = Een antroposofisch geneesmiddel (ook homeopathisch).

Bedoeld wordt de wortel van de mannetjes varen *Nephrodium Filix* Mass uit de orde Filices (varenplanten).

* *Gumm. Gutt* = Gamboge of gummi gut. Hiermee wordt bedoeld hars, gewonnen uit de gambogeboom *Garcinia Morella*. De bast van de boom wordt ingekerfd zodat het melksap uit de boom kan lopen. Onder invloed van de zuurstof verandert het melksap in hars.

* *Scammon* = *Convolvulus scammonia*.

* *Rob:Samb* = Dit is mogelijk een verbastering uit het Engels. De vlier, *Sambuccus nigra*, heeft in het Engels de volksnaam "**Elderburry**" en uit de bessen maakt men "*Rob Elder*".

"Rob" is een soort gelei, diksap of siroop gemaakt van vlierbessen, vandaar "*Rob:Samb*."

* *Mercur.Dulc* = Een mengsel van kwikkalk, kwik en zoutzuur.

* *M.F. Bolus* = Toediening van een medicijn door middel van een pil.

Ketz geeft in recept 18 een bijna gelijklopende beschrijving als A. Ypey, en waarbij ook de *Scammonie* en *Rob:Samb.* worden vermeld (zie fig. 2).

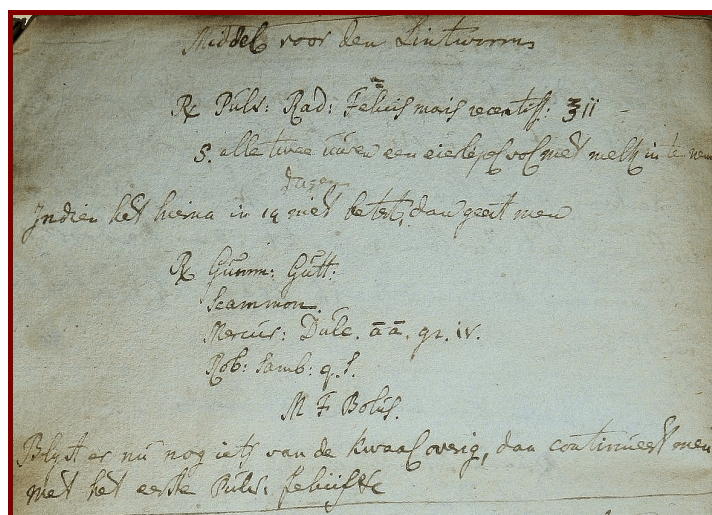

Fig.2 Ketz, tekst van recept 18

Kinine (Zuinquina) wordt aangeraden tegen de **gele koorts** (recept 36). In recept 34 wordt als remedie tegen scheurbuik aanbevolen “China” afkomstig van de kinaboorn (*Cinchona ledgeriana*) uit Peru, ook bekend als Jezuitenpoeder. Hier in combinatie met gedroogde klapprozen in wijn-azijn met *lepelblad* (*Cochlearia officinalis*). Nog medio negentiende eeuw komt men een dergelijk middel tegen als “**scheurbuik-elixer**” in “*Geneeskundig Handboek voor Zeevarenden, 1857, Bernardin Gummair Joseph Van Bauwel.*” Hieruit moet geconcludeerd worden dat de ontdekking van **James Lind** ⁽⁴²⁾ (1716-1794) - die als eerste een verband legde tussen de symptomen van scheurbuik en het eten van citrusvruchten- nog niet bekend was in de Nederlanden ten tijde van Ds Arend Ketz.

In recept 40 wordt tegen buikpijn en “colieken” aangeraden brandnetels (*Urtica dioica*) met zaden van *Plantago major* (weegbree of in Limburgs dialect “wegetreed- of wegetrede zaad”). Deze combinatie is bekend uit de kruidengeneeskunde en de fytotherapie ⁽³³⁾.

Recept 50, gepubliceerd in “*Letterkundig Magazijn van Wetenschap Kunst en Smaak N° II 1826, Mengelwerk pag: 84*” ⁽⁴⁵⁾ “ is een herbalistisch of fytotherapeutisch middel tegen “verkoudheden, hoesten, rheumatische pijnen en galziekte”. Het middel noemt kruiden, die ook nu nog worden toegepast in de homeopathie zoals *Engelwortelzaad*, *Bergmelisse*, *Salie* (*Salvia officinalis*) en daarnaast ook honing. Van Salie is van oudsher de sterke antibiotische werking (anti-bacterieel en anti-schimmel) bekend. Waterige en alcoholische aftreksels van de bladen werden en worden voor spoelingen en gorgelen nog steeds gebruikt bij mond-, tandvlees-, kaak- en amandelontstekingen. Verhandelingen over de medicinale werking van *Engelwortel*, *Bergmelisse* en *Salie* die goed aansluiten bij dit recept vindt men in “*A Modern Herbal*” van M.Grieve ⁽⁴³⁾ en bij Rembert Dodoens.

Recept 52, een typisch herbalistisch recept ⁽⁴⁸⁾ beveelt bloemen van valkruid (wolverlei, *Arnica montana*), valerianawortel, slangenkruid (*rad:valerianae* en *serpentariae*) en de *Bijvoet* (*Artemisia vulgaris*) aan tegen epilepsie. Epilepsie is een storing van de elektrische prikkeloverdracht in de hersenen. De *Bijvoet* is een erkende medicinale plant (een “heilig heksenkruid”) dat ook in de homeopathie en de fytotherapie wordt gebruikt. De plant bevat onder andere de farmacologisch actieve component **Thujon**, een neurotoxine ⁽³³⁾.

Andere recepten (34 en 54) doen zowel denken aan toepassingen uit de antroposofie als de homeopathie, zoals het gebruik van mineralen, zouten en extreem giftige planten als heksenkruid, bilzekruid (*Hyoscyamus Niger*) en *papaver*.

Tot slot wordt in het laatste recept (56), een “*Middel voor drukking op de maag en daarop volgende braking welke door het gebruik van spijzen vermeerderd word*” de **Ipecac** (de braakwortel) aangeraden. (zie bijlage 1). Deze plant, de **Psychotria ipecacuanha** (*Cephaelis ipecacuanha*) of Amerikaanse braakwortel is een inheemse struik uit Brazilië. De wortel van de Ipecac werd van de 18de eeuw tot begin 20ste eeuw gebruikt in hoestdrankjes als een *expectorans*, een hoestonderdrukker die er ook voor zorgt dat slijm gemakkelijk opgehoest kan worden. Een andere werking van de Ipecac (met name het alkaloïde *emetine*) is cytotoxisch en werd reeds door de Indianen gebruikt **tegen amoebiasis** (de darm parasiet *Entamoeba histolitica*). Ipecac en Opium werden vroeger gebruikt voor het maken van *Dover's powder*, een soort hoestsiroop⁽⁴⁴⁾. Ipecac-siroop wordt nog gebruikt als middel voor het opwekken van braken. Het is een homeopathisch middel tegen misselijkheid en verkoudheden. De samenstelling van het recept luidt:

- R.Pulv.Rad: Ipecac = poeder van de Ipecac wortel (Pulver Radix)
- Sacchar. alb. = Witte suiker.
- Gerstewater
- Oximel Simplex = een (stroperig) mengsel van honing en azijn, zure honing.

Deze bestanddelen worden vermeld in:

a) **Antidotarium Nicolai** (Ms. 15624-15641. **Kon. Bibl. te Brussel**) (ed. W.S. van den Berg). N.V. Boekhandel en drukkerij voorheen E.J. Brill, Leiden, 1917 (pag. 265).

b) **Natuurkundige verhandelingen van de Hollandsche maatschappij der Wetenschappen**, Haarlem Weduwe A.Loosjes. Volume 17; Volume 1829 (pag.104).

Een aantal varianten van dit recept wordt vermeld in: *Bijvoegsel tot het Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, 1830 No. 307. Jacobus Noorduyt, 1837 (pag 669).*

Conclusies

De door Ketz verzamelde informatie is niet volledig representatief voor zijn tijd, maar het geeft wel een interessante kijk op de toepassing van de geneeskunst aan het begin van de negentiende eeuw. De informatie is bovendien grotendeels te verifiëren in bestaande en te raadplegen bronnen.

Een aantal recepten kan men kwalificeren als “kwakzalverij” of “volksgeneeskunde”. In andere recepten is sprake van wat men tegenwoordig zou noemen: alternatieve behandelmethoden. Er is naast de toepassing van het traditionele herbalisme en fyto medicijnen een verwantschap met homeopathie te bespeuren. Dit gold aan het begin van de 19de eeuw zeker als vernieuwend. Ook de invloed van de chemie is zichtbaar in de recepten. In hoeverre bij de door Ketz beschreven recepten de ‘signaturenleer’ een rol heeft gespeeld wordt niet duidelijk hoewel het in de geest van de tijd is en de homeopathie er nog steeds gebruik van maakt! De totale verzameling aan recepten geeft een interessant beeld van de toepassingen van de farmacopeia en van het niveau van de geneeskunde gedurende de eerste decennia van de negentiende eeuw in Nederland. Het was de tijd waarin botanie en geneeskunde nog geen gescheiden beroepsdisciplines waren en de farmacie aan het begin stond van vernieuwing en professionalisering.

Vanaf de oudheid tot na de Middeleeuwen hebben monniken, alchemisten, botanici en medici informatie verzameld ter verlichting van kwalen. De mens heeft dit altijd toegepast in zijn levensbeschouwing en in zijn gevoel van verbondenheid met de natuur. Tot ver in de negentiende eeuw en totdat de reguliere geneeskunde haar intrede deed, werd deze informatie door chirurgijnen en kwakzalvers benut, overigens lang niet altijd zonder succes. Ook in de door Ketz gegeven informatie komt dit tot uitdrukking.

Samenvattend komt naar voren dat de inzichten van de reguliere Westerse geneeskunde (voor zover4 daarvan al sprake was) nog nauwelijks een rol hebben gespeeld bij de recepten die door Ketz werden verzameld aan het begin van de 19de eeuw. Maar tezelfdertijd hebben nieuwe inzichten zoals die uit de chemie, de homeopathie, de fytotherapie en de farmacognosie hun invloed al doen gelden. Kennis over oorzaken van ziekten kwam pas aan het begin van de 20ste eeuw in een stroomversnelling dankzij nieuwe inzichten, gestandaardiseerde methoden en technieken en de biochemie. Dit werd eerst mogelijk door de grote vorderingen in de geneeskunde en de gezondheidszorg in de loop van de tweede helft van de 19de eeuw (onder wie Louis Pasteur, Ignaz Semmelweiss, Robert Koch). Overigens dient vermeld te worden dat ook tegenwoordig nog in de reguliere geneeskunde niet alle therapie “**evidence based**” is.

Referenties

(1)

Zwiggelaar auctions, maart 2010 , kavel 202: Autobiografische schets van dominee Arend Ketz, geboren 1768, gestorven 1838. 77 pag. handschrift en 26 pag. handschrift met diverse andere aantekeningen.

URL : <http://www.zwiggelaarauctions.nl/index.php?p=a&select=5,36,1505>

(2)

Het leven van **Ds. Arend Kets**. Genealogiesite van Freek Bosveld.

URL : <http://www.nostacyber.nl/ArendKetz.htm>

(3)

Preken van Ds. Arend Kets in de privé verzameling van Warnar Moll. De preken dateren uit de jaren: 1795, 1804, 1819, 1821, 1823 1826 en 1832 en omvatten totaal 80 pagina's.

(4)

Johannes Florentius Martinet 12 juli 1729 te Deurne 4 augustus 1795 te Amsterdam. Hij ligt begraven in de Nieuwe kerk te Amsterdam.

Katechismus der Natuur 4 delen. Johannes Allart, 1778 Amsterdam

Biografie J.F. Martinet in: A.J. van der Aa, Biographisch woordenboek der Nederlanden. Deel 12. Eerste stuk (1869)

(5)

Jacobus Albertus Uilkens, geboren te Wierum op 1 mei 1772, predikant en hoogleraar landbouwwetenschappen te Groningen, ovl. op 30 mei 1825.

(6a)

Deiman

1° Snelders, H.A.M. Het Gezelschap der Hollandsche Scheikundigen. Editions Rodopi N.V., Amsterdam 1980. ISBN 90-6203-971-5

2° Visser, C.Ch.G. De Lutheranen in Nederland. Tussen Katholicisme en Calvinisme. 1566 tot heden.1983. De Bataafse Leeuw/ SLUB. ISBN 90.6707.010.6

(7)

Veranderingen in het hoger onderwijs in Nederland tussen 1815 en 1940

G. Th Jensma,H. de Vries. 1997. ISBN 90-6550-557-1

(8)

Forensische geneeskunde: raakvlakken tussen geneeskunst, gezondheidszorg en recht, 2004.

Barend A. J. Cohen ISBN 90-232-3798-6

(9)

Compendium voor de geschiedenis van de Pharmacie. Dr. D.A. Wittop Koning. 1986. ISBN 90-352-4142-1

(10)

Van Artsenijmengkunde naar Artsenijbereidkunde. Ontwikkelingen van de Nederlandse farmacie in de negentiende eeuw. A.I.Bierman 1988. ISBN 90-5183-055-6

(11)

(a) **Algemene konst-en Letterbode.** URL: http://www.dbnl.org/tekst/_alg004alge01_01/

(b) **Algemeen huishoudelijk-, natuur-, zedekundig-, en konst- woordenboek.**

Vervattende veele middelen om zijn Goed te vermeerderen en zijne Gezondheid te behouden.

Door Noel Chomel, Te Leyden bij Joh. le Mair, 1778, Te Leeuwarden bij J.A. de Chalmot.

(12)

Vaderlandsche letteroefeningen.

URL http://www.dbnl.org/tekst/_vad003178801_01/

(13) Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

URL: <http://www.kb.nl/>

(14) Digitale Bibliotheek der Nederlandse Letteren.

URL: <http://www.dbnl.org/>

(15)

Plantaardigheden. Beschrijvingen van planten. URL : <http://plantaardigheden.nl/>

(16)

Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in de Benelux. Bulletin 67. 1985. Dr. L.J. VandeWiele en Dr. D.A. Wittop Koning URL: <http://kringgeschiedenis.kava.be/SCANS/1985-067.pdf>

(17)

Christoph Wilhelm Hufeland: *Makrobiotik oder Die Kunst das menschliche Leben zu verlängern*, 6. Aufl. Berlin 1842

(18)

Lambertus Bicker.

In: A.J. van der Aa, Biographisch woordenboek der Nederlanden. Deel 2. Eerste en tweede stuk (1854)

(19)

Biografie David Heilbron. Joods Historisch Museum Amsterdam.

URL: <http://www.jhm.nl/cultuur-en-geschiedenis/personen/h/heilbron,+david>

(20)

A.Ypey in: Proceedings of the Royal Society of Medicine, Section of the History of medicine. Vol.50 , 1005, Maart 1957. Gordon E. Mestler. Broomlyn New York.

URL: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1889474/pdf/procrsmed00364-0039.pdf>

(21)

Sebastiaan Kneipp

In: Eugen Ortner: Sebastian Kneipp – Seine Lebensgeschichte, Ehrenwirth Verlag, 12. Auflage 1994, ISBN 3-431-02659-1.

(22)

Siebold

In: Die Allgemeine Deutsche Biographie (ADB) 1875-1912. Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Universiteit van Amsterdam Bijzondere collecties:

URL http://www.uba.uva.nl/bijzondere_collecties/object.cfm/objectid=34853D0C-C771-4E13-8B78334417AB31EE#p1

(23)

Antoni van Leeuwenhoek. Brief 69 Delft in Holland 4 January 1692. Hendrik van Kroonevelt. Derde vervolg der Brieven. „Van de knobbelachtige deelen die de jigtige op de gewrichten komt.“ Pag. 370

(24)

Podagra.

“Ziek of Gezond ten tijde van Keizer Karel“, Robrecht van Hee. 2000. ISBN 9789038202488).

(25)

Vademecum vergiftigingen. Prof. Dr. A.N.P. van Heijst. Elsevier Amsterdam, 1978

(26)

J.G. Thin van Keulen

In: Nederland in Franse schaduw: recht en bestuur in het Koninkrijk Holland (1806-1810), J.Hallebeek, 2006. Uitgeverij Verloren. ISBN 90-6550 -906-2

(27)

Smidswater.

In: Woordenboek van de Drentse dialecten. Dr. G.H. Kocks (1997). Uitg. Van Gorcum. Vol 1, pagina 1125.

(28)

Klamei

In: Woordenboek der Nederlandse Taal. Zie Friesch Wdb. 1, 540 a.

URL: http://www.wnt.inl.nl/iWDB/search?actie=article_content&wdb=WNT&id=M032861

(29)

Hildegard von Bingen, abdes te Bingen. **Causae et Curea** (1141)

(30a)

Rembert Dodoens, Dodoneus. Cruydeboeck (1544). Project Dodoens.URL: <http://www.plantaardigheden.nl/dodoens/default.htm>

(30b)

‘WAT MEN ZEGT’ DE INTELLECTUELE CONTEXT VAN DE ZESTIENDE -EEUWSE BOTANICA AAN DE HAND VAN EEN KRITISCHE ANALYSE VAN HET EERSTE BOEK UIT REMBERT DODOENS’ CRUYDTBOECK. SANDERIJN DE SADELEER

URL: http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/369/662/RUG01-001369662_2010_0001_AC.pdf

(31)

Herman Boerhaave. De geneeskundige onderwijzingen van de groote Herman Boerhaave. Cornelis Love Jabobszn. Uitgever Johannes Grysus, Amsterdam 1745.

(32)

Signaturenleer

Anna Elling, Tedje van Asseldonk: Leerboek Traditionele Europese Natuurgeneeskunde, Uitgever Instituut voor Traditionele Europese Natuurgeneeskunde 2006.

ISBN-10: 90-810781-1-9

(33)

“*Fundamentals of Pharmacognosy and Phytotherapy*”. Heinrich, M., Barnes J., Gibbons S ,Williamson E.M, (Churchill Livingstone Elsevier ISBN 0-443-07132-2, herdruk 2008).

(34)

Bloemlezing uit het **Cruydt-boeck van Rembert Dodoens**. Dr. A. Schierbeek. Uitgave De Hofstad, Den Haag. Maart 1941.

(35)

Kring voor geschiedenis van de Pharmacie in de Benelux, 1995. Dr A.M.G. Rutten.

URL: <http://kringgeschiedenis.kava.be/SCANS/1995-088.pdf>

(36)

Kristian Hendrik Hjärne. (Dr.Jennert).

In: Gezondheid uit de apotheek van God. Maria treben. Schuyt & Co. Haarlem. ISBN 90-6097-218-C

URL: <http://groups.omni-chat.com/consuminderen/Gezondheid.ocgp?thread=326395>

(37)

TheriakURL: <http://plantaardigheden.nl/aardig/aardigheden/theriak.htm>

(38)

Samuel Hahneman

Fritsche, Herbert: Samuel Hahnemann - Idee en werkelijkheid van de homeopathie, 2007. ISBN 978-90-806875-6-1

URL 1: <http://www.vsmhomeopathie.nl/samuel/?gclid=CO7sj5iCoaUCFcGGDgodKGFKHw>

(39)

Fistelpot

Noord-Hollandse kwakzalvers uit vroeger eeuwen (I) Geduchte concurrenten

C.N. M. Renckens

Ned.Tijdschrift tegen de kwakzalverij.September 2008

URL: <http://www.kwakzalverij.nl/view/DownloadFile.php?iPkDownloadId=314>

(40)

johs. tjallingii, Oud-Apothecar te Amsterdam.

In: Vaderlandsche Letteroefeningen. A. van der Kroe en G.S. Leeneman van der Kroe en J.W. Yntema en Comp., Amsterdam 1802

URL: http://www.dbnl.org/tekst/_vad003180201_01/colofon.php

(41)

A.Ypey

In: Vaderlandsche Letteroefeningen. A. van der Kroe en G.S. Leeneman van der Kroe en J.W. Yntema en Comp., Amsterdam 1802

codering DBNL-TEI 1, dbnl-nr _vad003180201_01

Berigt, aangaande eene gemaklyke en voorspoedige uitdrijving van een Lintworm. Door A. Ypey, A.L.M. Phil. & Med. Doct. te Amsterdam. Pag. 339

URL: http://www.dbnl.org/tekst/_vad003180201_01/colofon.php

(42)

James Lind

In: De mens als proefdier.

URL : <http://www.natuurinformatie.nl/nm.dossiers/natuurdatabase.nl/i005506.html>

(43)

M.Grieve. A Modern Herbal. 2 Vol. 1971. Dover Publications New York.

ISBN 0-486-22798-7

<http://www.botanical.com/botanical/mgmh/b/binwsy42.html>

(44)

Ipecac

In: Wikipedia. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Syrup_of_ipecac

(45)

Patent op **Jennerts levens elixer:**

In : *KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX*

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE VIJF EEUWEN PHARMACIE IN ZIERIKZEE Dr. C.M. van Hoorn, arts Bulletin nr. 76 april 1989.

(46)

Dubernard. Antidotum (tegengif) tegen de beet van een dolle hond (**rabies**).

Dit recept van Dubernard staat op diverse plaatsten vermeld.

1^e

In: *The medical and physical Journal. Vol 17. no. 95. pag. 294. Januari 1807. (The use of volatile alkali as a counter-poison).* Dubernard was praktiserend arts aan "The Medical Society of the department of Gers, in the midi-Pyrenees"

2^e

In: *The Medical repository, Volume 3 pag. 423. Medical and philosophical news*

Samuel Latham Mitchill. Editors T. & J. Swords, 1806 en in Paris, Journal de commerce Aug. 7. 1805

3^e

In: *Five thousand receipts in all the useful and domestic arts: constituting a complete and universal practical library, and operative cyclopaedia* Colin MacKenzie. A. Small, 1825, *Medicine Universal receipt book* pag. 364

CITAAT

Dubernarts Mode of-Treatment. M. Dubernard, a French surgeon, relates the successful treatment of three persons bitten by mad dogs, in the following terms : " The wounds were diluted and well washed with a strong solution of sea-salt, and afterwards seared with a red hot iron. Immediately after, a blistering plaster was applied to each, of the wounds. The suppuration was copious, and kept up for a month by gentle epispastics. After the first dressing, the patient was put upon the use of volatile alkali."

(47)

Honing

Academisch Medisch Centrum Universiteit van Amsterdam . Medische microbiologie.

Onderzoek naar de antibacteriële werking van honing. Paul Kwakman, 2010.

<http://www.amc.uva.nl/?pid=6491&&contentitemid=851&itemid=101>

(48)

Kruidenrecept / Herbalistisch: Arnica, Bijvoet(wortel), Valeriaan-wortel en Slangenwortel (Rad.valerinanae et Serpentariae)

In:

1: Encyclopädisches Wörterbuch der medicinischen Wissenschaften: Antipathie - Attractio, Volume 3

Carl Ferdinand von Gräfe, Dietrich W. Busch, Boike, 1829 - 732 pagina's

2: Universal-lexicon der practischen medicin und chirurgie... H. Franke, 1836

3: *Vaderlandsche Letteroeffeningen voor Dec^{br}: 1824 Nro 15 Mengelwerk p: 713*

Bijlage 1. Aanvullende gegevens over enkele “recepten”.

In recept 4 wordt een remedie beschreven tegen “ vijf “.

Deze remedie is vermeld in:

“Vaderlandsche letteroefeningen, Deel 1. van der Kroe , 1810, pag.92-99” waar men leest:

Karel de Goochelaar, of de nieuwfte, geheime natuurkundige Kunftukjes ontdekt, om de Jeugd en Gczelfchappen , zonder onkosten, te onderwijzen en te vermaken. Door j. J. Fünke. Uit het Hoogduitsch vertaald met Bijvoegfels van den Vertaler. Te Groningen, bij W. Zuidema. 1809. In 8vo. 68 Bl.

*En No. 71 is (bij zoodanig eene verzameling zonderling genoeg) een zeer eenvoudig, maar volgens den Vertaler dierbaar middel tegen de Fijt, door **Labat**: de **dojer** namelijk van een versch gelegd **hoender-ei**, met een houten fpadel ftuk geflagen, en geroerd (**want ijzer mag er niet bij komen**) met tweemaal zoo veel **zout** als men gewoon is daar bij te eten, fijn geftooten en goed gemengd, zoo dat alles geheel vloeibaar is ; **op fijn plukfel** flaat men dit om den geheelen kwaden vinger. Het verband mag niet fterk drukken , en tweemaal vier-en-twintig uren laat ipen het liggen. Nu heeft de Fijt eene kleine opening gemaakt in het vel, waardoor de bijtende ftof wegloopt. Met wat **rozenzalf** of ba~ filicum kan men nu in twee of drie dagen den vinger genezen.- **Probatum est hopen wij, en daarom wilden wij dit recept opgeven.***

Fijt of **panaritium** is een zeer sporadisch voorkomende uitbreiding van een **paronychia** naar een ontsteking van de gehele vinger. Fijt of panaritium is een ernstiger ontsteking dan paronychia. Paronychia of nagelriemontsteking is een etterende ontsteking in een vinger of teen, die meestal door de bacterie *Staphylococcus aureus* wordt veroorzaakt.

De door Ketz opgegeven beschrijving luidt, letterlijk:

4. Middel tegen den Vijt.

Men neemt een dooijer van een vers gelegd Hoendereij, en doet daar tweemaal zoveel fijn gestoten zout als men gewoon is er bij te eeten, bij, slaat het met een houten spaan kort, en legt het op fijn pluksel om den vinger geduurende 48 uren – wanneer zich de pijnlijke stof ontlast- en dan geneest men verder met Rozenzalf.

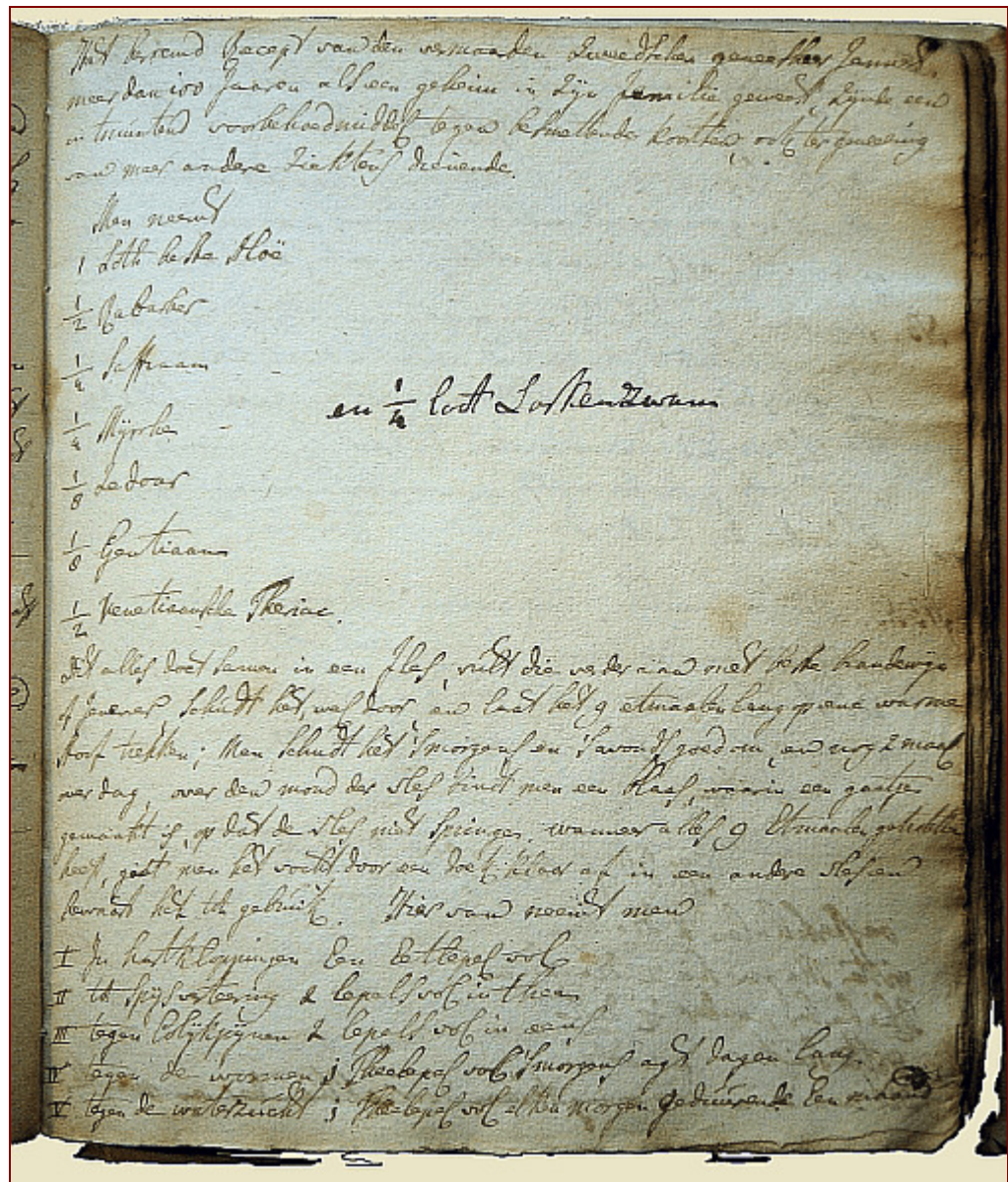

Fig. 3. Recept 30 van Dr. Jennert waarin genoemd de **Lorkenzwam**^(11b) (Larix-zwam) en de Venetiaansche Theriac. Het Zweedse elixer is “herontdekt” in de 20ste eeuw door Maria Treben (bekend als het “Oostenrijkse kruidenvrouwkje”) en heeft een interessante geschiedenis. De door Ketz genoemde naam Jennert kan echter duiden op een persoonsverwisseling.

Uit literatuurstudie komt naar voren dat deze Jennert vermoedelijk identiek is met de Zweedse geneesheer Dr “Urban” Hjärnet Dr “Urban” Hjärnet (Hjärne of Hjärnet = Jennert?), stadsgeneesheer **Kristian Hendrik Hjärne** uit Stockholm. Hij werd benoemd tot arts aan het hof van Ulrike Eleonora van Zweden. Het meest bekend werd hij door toepassing van zijn "**Elixer Amarum Hjärnei**", het Hjärnes bitter-elixer, dat al snel beschouwd werd als een wonderlijk en weldadig middel dat zelfs in staat werd geacht het leven te kunnen verlengen (Hjärne of Hjärnet = Jennert?). Jennert werkte samen met een zekere **Dr Claus Samst** met wie hij in de 18de eeuw een kruidenelixer samenstelde op basis van veel oudere informatie, beschreven door Paracelsus. Paracelsus geeft aan dat dit elixer een combinatie is van bestanddelen van kruiden of plantendelen die ook tegenwoordig nog regelmatig als middel in de natuurgeneeswijzen en de Homeopathie gebruikt worden zoals: Aloë, Engelwortel, Zedoar, Saffraan, Kamfer, Gentiaan, Rhabarber, Venetiaanse Theriak (= slangengif) en Myrrhe. Op basis van brandewijn is dit mengsel lang houdbaar. Paracelsus schijnt zijn informatie weer te hebben overgenomen uit bronnen die verwijzen naar de oude Egyptenaren.

Het blijkt dat het de bovengenoemde Dr. Samst was die 104 jaar oud is geworden en overleed door een val van zijn paard. Hjärnet is 83 jaar oud geworden volgens de literaturopgave. In 1809 werd op dit Zweedse “levenselixer” patent verleend en het wordt nog steeds in drogisterijen (bv Jacob Hooij) verhandeld onder de merknaam *Zweeds Kruiden Bitter*. Het elixer van Paracelsus (ad Longam Vitam = voor een lang leven) wordt ook vermeld door Rembert Dodoens in zijn beroemde *Cruydtboek* (1544).

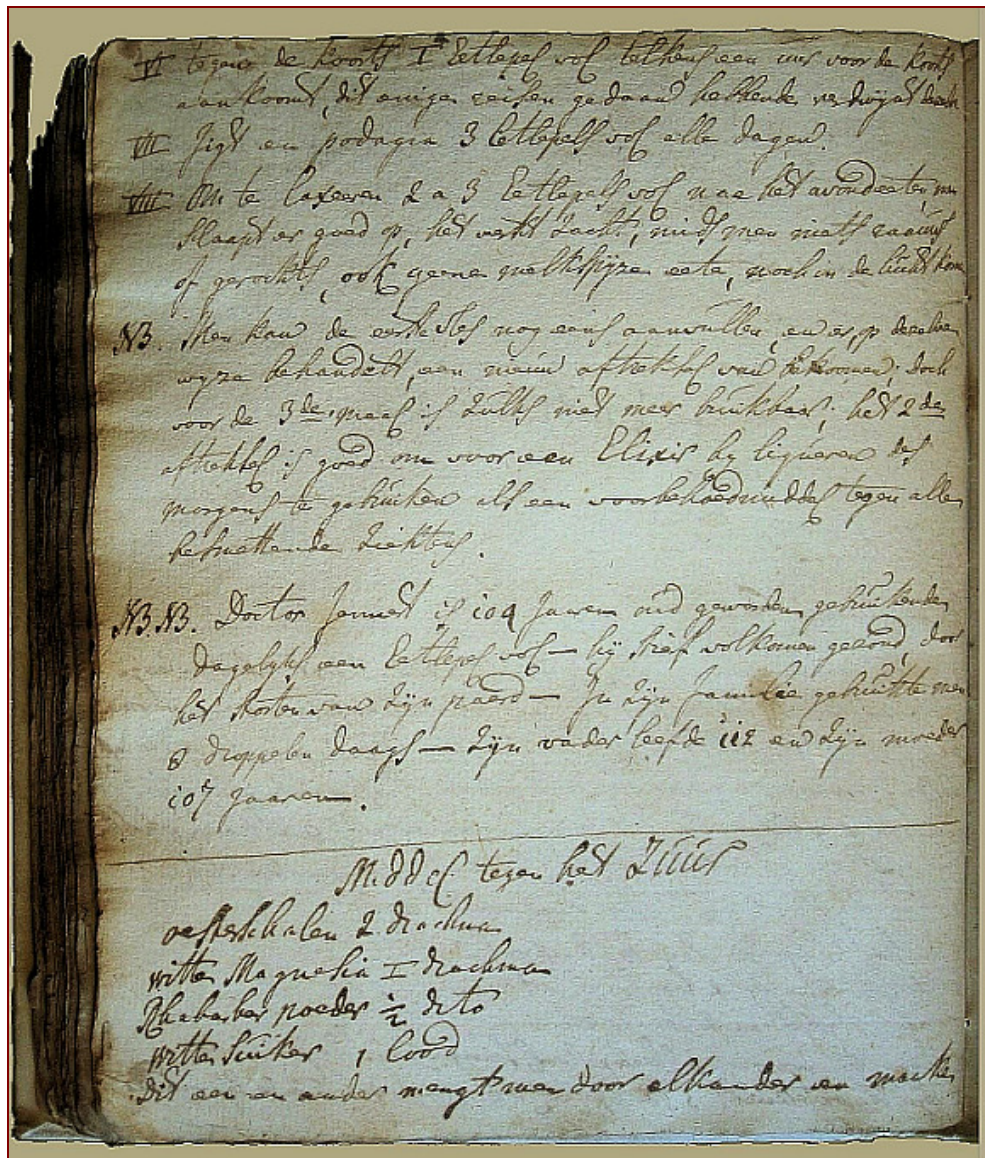
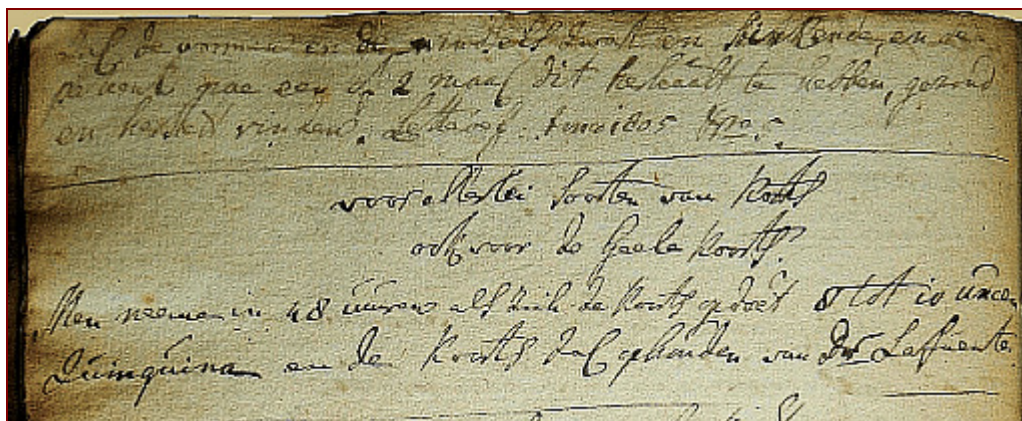

Fig. 4. Vervolg van recept 30.

In recept 36 wordt door een zekere **Dr. Lafuente** of **de La Fuente** als remedie “voor allerlei soorten koorts ook voor de gele koorts” (*fièvre jaune*) Zuinquina (kinine) aangeraden.

Dezelfde melding is te lezen in een bericht in een medische encyclopedie of woordenboek uit 1837. Het bericht zelf is gebaseerd op een medische presentatie van Docteur de La Fuente uit 1806.

In : “*Dictionnaire universel de matière médicale et de thérapeutique générale, Volume 4. F.V. Mérat, A. J. de Lens, Société Belge de Librairie (Bruselas) Société Belge de Librairie, 1837,pag.33*”, zie fig. 5.

Beschrijving van Arend Ketz over Zuinquina de gele koorts en **Dr. Lafuente** in recept 36.

nous d'émettre, et sur lesquels la médecine physiologique a surtout insisté, ce dont on doit lui savoir beaucoup de gré. Nous trouvons dans une thèse soutenue à la Faculté de médecine de Paris, par M. Hédoïn, en 1806, que le docteur de La Fuente donnait, à Grenade, en 48 heures, 6, 7, et jusqu'à 11 onces de quinquina en poudre dans la fièvre jaune qui régnait dans cette ville, et avec succès.

Fig. 5

Vermelding over Quinquina / Zuinquina en de gele koorts in de presentatie van "le docteur de La Fuente" (1806) in: “*Dictionnaire universel de matière médicale et de thérapeutique générale ..*”

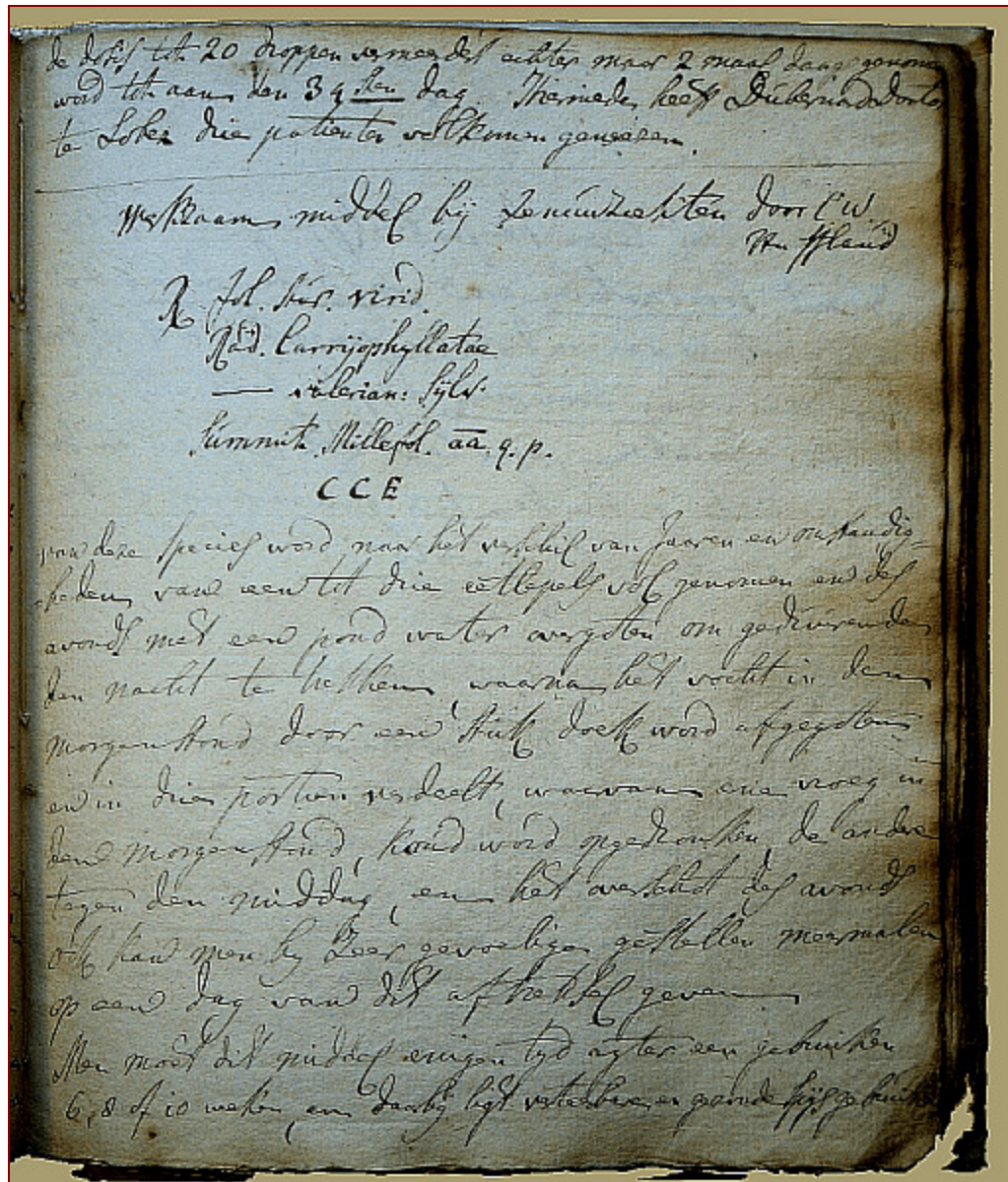

Fig.6. Recept 39 van C.W. von Hufeland tegen zenuwziekten.

Recept 39 staat letterlijk beschreven in : `Vaderlandse letteroefeningen deel 1. Mengelwerk, 1806. Pag. 150. Berigt wegens een bij zenuwziekten zeer werkzaam middel. Door C.W. Hufeland". In het recept dat Ketz geeft, leest men : "Dit middel kooft ook te pas bij reeds gevormde krampachtige ziekten als de vallende ziekte St Vitusdans den Catalepsis etc"

St Vitus dans = (Epilepsie, vallende ziekte) of horea van Sydenham of chorea minor, een neurologische aandoening. Deze aandoening is één van de vormen van chorea. Het komt vooral bij kinderen voor en is geassocieerd met acuut reuma na streptokokkeninfecties van het serotype Lancefield groep A. De ziekte kenmerkt zich door schokkerige bewegingen van het gelaat of de ledematen. Het ziektebeeld is vernoemd naar de vierde eeuwse Siciliaanse Sint-Vitus.

Rad. Carrizophyllatae = *Caryophyllus aromaticus* (*Eugenia caryophyllata*), kruidnagelboom. Vermoedelijk wordt bedoeld de bittermakende wortelstok van *Geum urbanum*, geel nagelkruid, dat etherische oliën bevat. Zie *Plantkunde voor Apothekers en artsen*, pag. 667, C.C. van der Hoek, Leiden, 1838". Het kruid wordt in de **Chinese geneeskunde** en de **Ayurveda** gebruikt.

Rad. Valerian: Sijlv. = Valeriaan wortel (*Valeriana sylvestris*). Zie ook recept 54, valeriaantinctuur.

Summit. millefol. Duizendblad, (*Achillea millefolium*). Aan deze plant wordt traditioneel een grote reeks medicinale krachten toegeschreven zoals: bloedstelpend, antiseptisch, ontstekingsremmend, zweetdrijvend, tegen winderigheid, krampstillend, versterkend voor de bloedvaten, tegen buikloop etc.

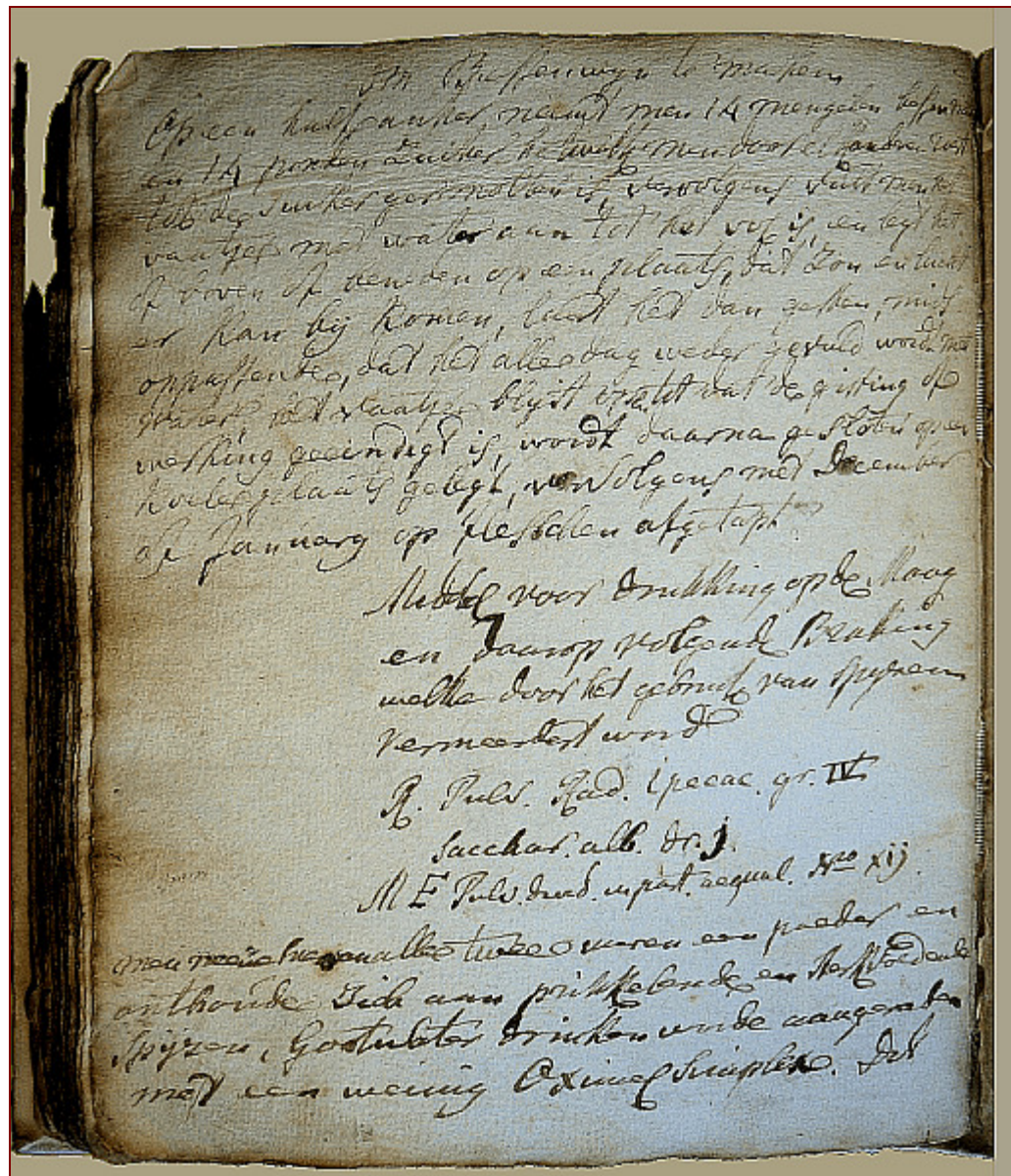

Fig 7. Recept 55 “Om bessenwijn te maken”

Bessenwijn (helaas wordt niet vermeld om welke bessen het gaat):

Op een half anker neemt men 14 mengelen bessennat en 14 ponden zuiker het welk men door elkander roert tot de zuiker gesmolten is, vervolgens vult men het vaatje met water aan, tot het vol is, en legt het of boven of beneden op een plaatsje, dat zon en lucht er kan bijkomen, laat het dan gisten, mids oppassende dat het alle dag weder gevuld wordt met water, het vaatje blijft open, totdat de gisting of werking geeindigt is, wordt daarna gesloten, op een koude plaats gelegd, vervolgens met December of January op flesschen afgetapt.

Recept 56

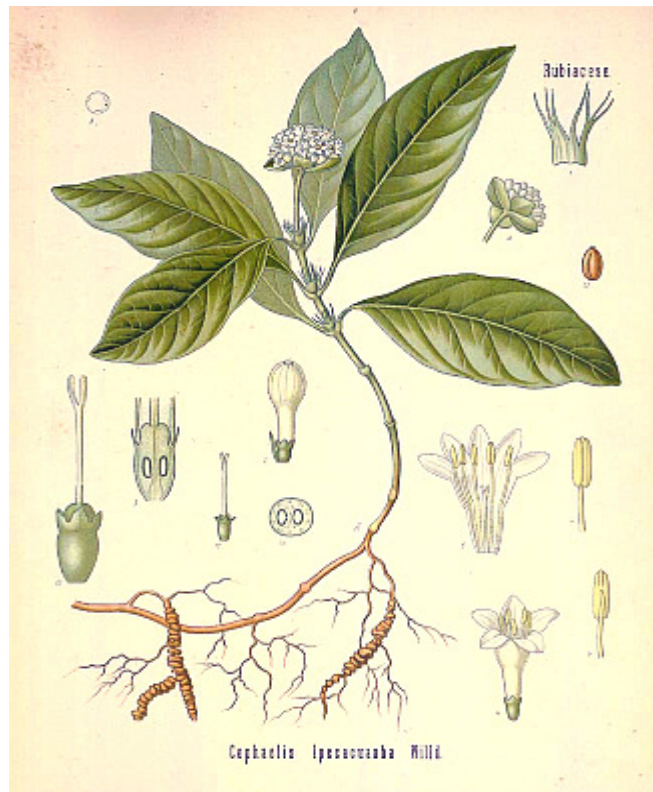
“Middel voor drukking op de maag en daaropvolgende Braking...”

waarin genoemd wordt R.Pulv.Rad.Ipecac, de Ipecacuanha plant (de braakwortel).

Ipecacuanha of *Cephaelis ipecacuanha* wordt nu *Psychotria ipecacuanha* of Amerikaanse braakwortel genoemd. De plant is al eeuwen in gebruik als braakopwekkend middel en versterkend middel. De plant behoort tot de Rubiaceae of de walstrofamilie. Het is een heester met wortelstokken en lange uitlopers. Oorspronkelijk kwam de braakwortel uit de vochtige valleien en wouden van

Brazilië, maar hij wordt nu ook in India geteeld. De werkzame stoffen zijn niet bekend.

Zie : <http://kunst-en-cultuur.infonu.nl/geschiedenis/56397-ipecacuanha-of-braakwortel-oude-kruidenglorie.html>

Cephaelis ipecacuanha

Met het **middel voor drukking op de maag** eindigt het gedeelte van de autobiografie over de beschrijving van de recepten, abrupt.

Engelwortel (*Angelica archangelica*)

Meesterwortel (*Peucedanum ostruthium*)

Zedoar (*Curcuma zedoaria*)

Zilverschoon (*Potentilla anserina*)

Ganzenvoet (*Chenopodium rubrum*)

Goudsbloem (*Calendula officinalis*)

Fig 8. Enkele medicinale kruiden uit de `recepten` van Ketz.

Tabel 1. Enkele belangrijke (vroeg) Europese botanische en medische werken

Jaar	Auteur	Titel
350 voor Chr	Theophrastus van Eres (leerling van Aristoteles)	1. De causis plantarum. 2. De historia plantarum.
120 voor Chr.	Krataeus (lijfarts van Mithridates)	Het werk is verloren gegaan. De tekeningen zijn bewaard gebleven.
50 - 60 na Chr.	Pedanius Dioscorides	De materia Medica. Libri quinque
8 ^e eeuw	Karel de Grote	Capitulare de Villis
842	Walafrid Strabo (Klooster Reichenau)	De culturo hortorum sive Hortulus
1141	Hildegard von Bingen	Causae et Curae
1260	Jacob van Maerlant	Der Naturen Bloeme
1300	Jan Yperman	Heelkunde
1470	Bartholomeus Anglicus	Liber de proprietatibus rerum. Eerste kruidboek na de uitvinding van de boekdrukkunst.
1530	Otto Brunfels	Herbarium Vibae Eicones
1530 /1575	Nicolaas Monardus	Historia medicina
1542, 1543	Leonard Fuchs	New Kreuterbuch, De Historia Stirpium.
1543	Andreas Vesalius	De Humanis Corpore Fabrica
1546	Hieronymus Bock	Kreuterbuch
1554	Rembert Dodoneus	Cruydeboek
1571	Lobelius	Stirpium adversaria nova
1588	Jacob Theodor	Niew Kreuterbuch
1601	Carolus Clusius	Rariorum Plantarum Historia
1621	Petrus Hondius	Dapes inemptae, De Moffeschans een lofdicht op de pharmacie.
1652	Nicolaas Culpepper	Complete Herbal
1682	Abraham Munting (Amsterdam)	Naauwkeurige beschrijving der aardgewassen
1685-1723	Antoni van Leeuwenhoek (Delft)	Ontledingen en ontdekkingen
1743	Herman Boerhaave (postuum)	De Geneeskundige onderwijzingen
1753	Carolus Linnaeus, Upsala	Systema Plantarum
1759-1769	Nikolaas Laurens Burman. Amsterdam	Specimen botanicum de geraniis, Flora Indica
1784-1813	Johannes Zorn, in het Nederlands bewerkt door Oskamp en Houttuyn	Artsenij gewassen (7 delen)
1800-1934	Jan Kops, Christiaan Sepp en opvolgers	Flora Batava
1854-1856	C.A.J.A. Oudemans (Amsterdam)	Aantekeningen op het systematische en farmaco-cognostische-botanische gedeelte der Pharmacopoe Neerlandica
1900 - 1934	J.W. Moll (Groningen)	1. Handboek der plantenbeschrijving 2. Phytography as a fine art
1911	H.Heukels (Amsterdam, Haarlem)	Flora van Nederland

Bijlage 2**Transcriptie van de Negentiende eeuwse recepten volgens de originele beschrijving van Ds. Arend Ketz.***1. Middel tegen de Podagra*

Het bestaat in koussen van Hondshair. Men moet de uitstekende hairen niet afsnijden, vermits het deze zijn, die door het kittelen een ruim zweet veroorzaken, 't geen in 24 uren het ongemak wegnemen.-

2. Middel tegen de wratten

Men werpe een stuk leij in het vuur en hale het er weder uit zodra het verkalkt is om het fijn te stoten. Van dezen poeder make men door middel van scherpen wijnazijn een soort van pap waar met men de wratten een tijdlang moet bestrijken, die dan zekerlijk zullen afvallen.

3. Een nieuw middel tegen de met ontsteking verzelden longteering

Men neemt van zoveel zwavellever (Hepar Sulfaris) als kolenpoeder (carbonen) hiervan neemt de zieke 4 of 5 maal daags telkens een drank na met warm water.

Anno 1800 heerschte op vele plaatzen ene ziekte Influenza of fransch La Gripe genoemd. Zij bestaat uit enen dan minderen den sterkeren Flusfieber. De zieken hebben afwisselend koude en hitte en laatste word gevolgd door hoofdpijn. Die Catharral toevallen als trekkingen der leden snikken hoesten en halspijn zijn op enige of alle voorhanden, zoals ook wel pijn en beklemming in de borst en steken in de zijde. De ziekte grijpt de lijders zeer aan en geneest langzaam.- Aderlaten, braak of purgeermiddelen zijn veeltijds schaadlijk. In den begin der ziekte zijn zweetmiddelen goed en in het einde versterken de Artzenijen. – In den begin gebruikt men een afkooksel van garst, haver of zwart brood het 8 deel edik en het 16 honig daarbij. 's Nachts drinkt men Flierbloemen of ordinaire thee met twee eetlepels vol Fliedermuis, matig warm is goed maar men moet alle verlichtende voedsel vermijden. Den 3 of 4 dag in den frisis zijnde, is bier of wijn soep zeer goed.

Berlin den 12 April 1800, K: 85: obercoll. Med: et. Sanitatis

4. Middel tegen den Vijt.

Men neemt een dooijer van een vers gelegd Hoendereij, en doet daar tweemaal zoveel fijn gestoten zout als men gewoon is er bij te eten, bij, slaat het met een houten spaan kort, en legt het op fijn pluksel om den vinger geduurende 48 uren – wanneer zich de pijnlijke stof ontlast- en dan geneest men verder met Rozenzalf.

5. Middel tegen het Schurft

Een oncen olie met een dragma acidum mijriat : oxygen: of in plaats van de olie evenzoveel verkensreuzel – tot een zalf om te smeren . Door Doctor Deiman.

6. Middel tegen den dollen Hondsbet.

Men legt zodra mogelijk versche aarde, zand, slijk op den wonde en wassche dezelve met water uit. - Men maakt wat bierazijn warm en doet op een vierde gedeelte daarvan een half pond boter, hiermee word de wond enige dagen belegt en zo ze hiermede niet geneest dan legt men er lootwit zalf op met Neurenburger pleister.-

Inwendig gebruikt men 3 of 4 maal daags drie lood bierazijn met wat versche boter, hij drinke niet anders dan water met wat azijnbier, of water met een weinig wijn gedurende 14 dagen.

Men eet ook geen vleesch maar fruit , groentes, schilvruchten. Men moet zich wachten voor oude zware bieren wijnen en sterke dranken, ook voor hevige gemoedsaandoeningen. Bij sterke volbloedige menschen kan men een aderlating in het werk stellen.

Jeukte aan de wonden, angst om het hart en hoofdpijn aan de regte zijde zijn tekenen dat de hond waarlijk dol was.

Door den Hofiand Dr. C.I. de Moneta te Warschauw.

7. Middel voor de dauwworm of tinea capitis.

Een zalfje uit gelijke deelen van Pix liquida en Levum ovillum saamgesteld.

Doch zo het ongemak hardnekkig is neemt 60 druppelen acidum Myriaticum oxygenitum met een once ol: amijd: d: trigide et recenter press: bestrijkt hiermee 't hoofd driemaal daags, nae het alle morgens gezuivert te hebben.

8. Om brand in den Schoorsteen spoedig te blusschen

Men neemt 3 of 4 lappen lucht (zijnde linnen lapjes in gesmolten zwavel gedoopt) en houdtse tussen de tang, steektze van onderen in den brand houdtse aldus in den schoorsteen, en de brand is spoedig gelescht.

9. Middel om de wol der schapen te verbeeteren

Smeer nae het scheeren der schapen de huid met olie of boter en zwavel en wascht ze twee dagen daarna met water en zout af,- zo doende word de wol beter en fijn en de schapen zijn dat jaar ook van schurft bevrijd-

10. Eenvoudig middel ter geneesing van koeijen die nae het kalven niet kunnen opstaan.

Men neemt een vierde van een kan Genever en evenzoveel brandewijn en doet dat onder elkander. Hiervan maakt men en 6den part in een pan of pot zo warm als men de hand er in kan lijdén, met een lapjen hierin nat gemaakt wascht en wrijvt men de benen van de klauwen tot het lijf 3,4 of 6 maal daags en het zal spoedig genesen.-

11. Middel om een paard voor de helft van den gewone kost te onderhouden

Men late haver malen en met zuurdeeg vermengt er brood van bakken, dit brood aan vierkanten stukken gesneden geeft men het paard onder het snijdsel uit het weekblad voor den Gemenen man 3de deel.

12. Middel tegen het neusbloeden

Men neme en langwerpig stukje zwam met een weinig azijn bevoogtigt en steekt dit in de neus en het bloeden zal spoedig verminderen of geheel ophouden.

13. Recept voor de fistel

wakelbessen voor 4 duiten

witte peper voor 4 duiten

Een half loot notenmuschcaat

Zeven kruidnagelen

Een hand vol Tisselkruid

Een halve hand vol Zevenboom

Dit samen kleingemaakt in een nieuwen aarde pot met een ff oude Maijboter laten koken twee uuren lang en dan door een doek gewrongen. En dan erbij gedaan drie harde eijerdooyeren kort gewreven, voor twee blanken witte wierook en twee blanken Eenkoorn. Hiervan moet 's morgens nugteren en 's avonds bij het nabedgaan de grote van een hasenoot met koffij of thee worden ingenomen (men kan er ook van op de wonde leggen) . De patient mag geen verkensuleesch aardappelen gereesen koek of diergelijke eten en moet een goed diët houden.

NB ik heb de fistel twee jaar aan den hals gehad en ze, nae veel er voor vrugteloos gebruikt te hebben , geneesen met tweemaal daags 's morgens en 's avonds een groen blad van boerenkool op de wonde te leggen en om de agt dagen te purgeren.-

14. voor Brandwonden.

Men legt omslagen in bijtenden Spiritus Sal ammoniac en doet dit om het gebrande deel.

15. voor Rotkoortsen

Men neemt alle twee uuren een eetlepel vol gerst met een weinig bier, the of water

Door Lambertij Bicker te Lissen

16. Voor Jigt en Podagra

Men moet die plaats alwaar men het ongemak gevoelt met boomolij bestrijken, zodra zich den ontsteking naar buiten gezet heeft en het beledigend deel aan het zwellen geraakt is – Hierdoor is niet alleen de pijn verzagt, maar ook de ontsteking verdreven.

17. Middel tegen het sterk neusbloeden

R. Sachari Saturni unciam uniam

vitrioli mortis unciam semis

Seorsim terantur in mortario vitreo

Addantur Sp. vini unc. octo

Misc S.A.

Jonge lieden onder 20 jaren 4 maal dags 14 a 15 druppels met een lepel brandewijn gemengt; van 10 tot 12 jaren telkens 10 a 12 druppels en een volwassen mensch 4 maal dags telkens 20 druppels. Het moet wel omgeschud worden, als men er van gebruikt.

18. Middel voor den Lintworms

R. Pulv. Rad: Felicis maris recentiss: 311

*S. alle twee uuren een eierlepel vol met melk in te nemen
dagen*

Indien het hierna in 14 dagen niet betert, dan geeft men

R Gumm: Gutt:

Scammon.

Mercur: Dulc, a a, gr. Iv.

Rob:Samb: g.s.

M.F. Bolus.

*Blijft er nu nog iets van de kwaal over, dan continueert men met het eerste Pulv:
febriifste*

19. Middel om de mieren van de bomen te houden

*Wanneer men ingewanden van visch in de mierenhopen graaft en een stuk die in
vischsap gedoopt is aan de bomen ophangt verwijderen de mieren zich ogenblikkelijk.*

20. Middel tegen de verbranding

*Men neme eenvoudig eerst aardappel schrapen die, geschild zijnde fijn, en legge dit
schrapsel op een doek die men om het gebrande lid slaat: Dit middel trekt den brand
uit, stilt de pijn en kooft het zweeren voor. Men ververscht het verband drie a viermaal
daags.*

F. Buchner

Oog en Stads- breukmeester te Amsterdam.

21. Middelen tegen de Rotten en Muizen

- I. Men neme zo veel schaafsel van de hoeven der paarden als men tusschen drie
vingers houden kan, werpe het in enen pot op gloejende kolen, en zette dien
pot alwaar zich de Rotten bevinden, om den derden dag moet men dit
herhalen.*
- II. Men verdrijft ook Rotten en Muizen door middel van deeg en meel van vijlsel
uit staal met gebranden spek, toebereid.*
- III. Men ziet een levende Rot of Muis te krijgen en steekt ze tot aan den hals in
wagensmeer met traan verdund en laat ze dan weer lopen. Deze jaagt door
den stank alle andere weg of dood.*

22. Huismiddel van den Zweedschen Dr. Jennert.

Men neemt een lood beste Aloë, ½ lood Rhabarber ¼ lood Saffraan,
¼ lood lorken Schwam, ¼ lood Mijrhhe, 1/8 lood Zedar, 1/8 lood Gentiaan, ½ lood
venetiaansche Theriac . Dit alles doet men tesamen op een vles met brandewijn, laat dat
enigen tijd op een warme stoof staan trekken, schudt het geduurig om - hiervan
gebruikt men

Een lepel vol in Hartkloppingen

2 lepels vol in thee tot spijsvertering

2 lepels vol tegen Colijken

1 lepel vol 's morgens , 8 dagen lang tegen wormen

1 Theelepels vol tegen de waterzucht 1 maand lang elke morgen

1 lepel vol tegen de koorst als zij zal komen

3 lepels vol alle dagen tegen jicht en podagra

2 a 3 lepels vol bij bedgaan om te laxeeren

Men kan deze kruiden voor een tweede reis aanvullen en dan is het een goede Elixer.

23. Middel in graveel en steenkwalen.

Men neemt daags een halve fles in twee reizen van het aqua Mephitica Alcalina of
loogzoutig luchtzuur water.

Het word bereid op de volgende wijze :

Men neemt 2 oncen zeer zuivere Sal tartari, en doet hierop 5 flessen schoon zuiver
regenwater, men doet het voor 24 uren in een open aarden pot, roert het om, en giet
het dan zuiver af. Vervolgens moet men dit Sal tartari water verzadigen met vaste
lucht- gemaakt uit grof gestampt krijt, water en vitrioollij – zo dat het zacht van smaak
worde.

En hiervan gebruike men 's morgens nuchteren, en 's middags na den eten in plaats van
Coffij of thee, een weinig hete zoete melk kan men er bij nemen om de koude te matigen.

Zie Vaderl: Letteroef: 1803 N^{ro} 5

Amsterdam April 1803 J.G. Thin van Keulen.

24. Middel tegen een hardnekkigen uitslag vooral in het
aangezicht door Siebold Hofraad te Wurtenburg

R Flor: Sulph

Voor een meisje

Aethijop Mineral

Van 18 jaar

Aethijop Antimon a a 3 B

N Fi Pulv.

Dagelijks drie reizen en mespunt van in te nemen

te vinden in den Algem: Vaderl: Letteroeff Nro 9 A^e 1800

25. Middel tegen de opstopping van het water.

Men stoot 2 lood Ganzenzaad kornen (Poteneilla Anserina Linn.) giet een mutsje witte
wijn daarop en schudt het glas zowel om. Volwassene drinken hiervan nuchteren een
wijn glas, meesten het tweede helpt het reeds, voor kinderen de helft genoeg.

26. Om de weegluisen te verdrijven.

Men moet in het voorjaar de bedsteden en ledikanten uit elkander nemen , vooral de voegen met brandewijn wasschen , en alle gaten en scheuren met een mengsel van witte zeep, Spaansch groen en snuif besmeeren.

of

Men neemt een mutsje allerbeste brandewijn en evenzoveel Terpetijnolij mengt beiden onder elkander en doet er een halve oncen kleine stukken Campher in, die zich schielijk oplossen. Men bestrijkt met een borstel of spong het houtwerk 2 of 3 maal en zij zijn uitgeroeid.

27. Middel om aan bedorven koffijbonen enen goeden smaak te geven.

Men doet bij ieder kb dat men brand 2 uijen afgeschild en brand ze daarmede , en zij zullen enen goeden smaak krijgen , vooral wanneer men ze vooraf 1 of 2 maal met kokend water afwascht.

28. Middel voor de Tandpijn

Neemt Pieteroomswortel 2 lood (hij word ook genoemd Bertrand of Meesterwortel) spaansche peper 1 ½ lood alles klein en fijn gesneden en gezet op een pintje zuiveren Genever laat het te zamen wel trekken. Dan neemt men twee witte wolletjes gedoopt in het aftreksel, en in beide de oren een wolletje gestoken.

29. Middel om wonden te geneezen 't zij gehouwen gestoten geschaaft of gebrand en welke geen zalf kan verdragen.

Neemt tinctus Myrrhe. I lood, Honing van Rozen I lood. Mengt dit, maakt hierin een compres nat en zal volkomen zonder lidteken geneezen.

30. Het beroemd recept van den vermaarden Zweedschen geneesheer Jennerts meer dan 100 jaaren als een geheim in zijne familie geweest, zijnde een uitmuntend voorbehoedmiddel tegen besmettende koortsen , ook ter geneezing van meer andere ziekten dienende.

Men neemt

1 Loth besten Aloë

½ Rabarber

¼ Saffraan

¼ Myrrhe en ¼ loot Lorkenzwam

1/8 Zedoar

1/8 Gentiaan

½ Venetiaansche Theriac

Dit alles doet samen in een fles, vult die verder aan met beste brandewijn of Jenever , schudt het wel door en laat het 9 etmaalen lang op enen warme stoof trekken; Men schudt het 's morgens en 's avonds goed om , en nog 2 maal overdag, over den mond der vles bindt men een blaas, waarin een gaatjen gemaakt is, opdat de vles niet springe.

Wanneer alles 9 etmaalen getrokken heeft giet men het vocht door een doek klaar af in een andere vles en bewaart het tot gebruik. Hiervan neemt men

I In hartkloppingen Een Eetlepel vol

II tot spijsvertering 2 lepels vol in thee

III tegen Colijkpijnen 2 lepels vol in eens

IV tegen de wormen 1 Theelepels vol 's morgens agt dagen lang

V tegen de waterzucht 1 Theelepels vol elken morgen geduurende een maand

VI tegen de koorts I Eetlepel vol telkens een uur voor de koorts aankomt, dit enige reizen gedaan hebbende verdwijnen dezelve

VII Jigt en Podagra 3 Eetlepels vol alle dagen

VIII Om te laxeeren 2 a 3 Eetlepels vol nae het avondeeten, men slaapt er goed op, het werkt zacht, mids men niets rauw of gerookt, ook geene melkspijze eete, noch in de lucht kome.

NB. Men kan de eerste vles nog eens aanvullen, en er op dezelve wijze behandelt, een nieuw aftreksel van bekoomen, ; doch voor de 3de maal is zulks niet meer bruikbaar; het 2de aftreksel is goed om voor Elixer bij liqueren des morgens te gebruiken als en voorbehoedmiddel tegen alle besmettende ziektes.

*NB. NB. **Doctor Jennerts** is 104 jaren oud geworden gebruikende dagelijks een eetlepel vol- hij stierf volkomen gezond, door het storten van zijn paard- In zijn familie gebruikte men 8 droppels daags- zijn vader leefde 112 en zijn moeder 107 jaaren.*

31. Middel tegen het Zuur

Oesterschalen 2 drachmen

Witte Magnolia I drachmen

Rhabarber poeder ½ dito

Witte Suiker 1 lood

Dit een en ander mengt men door elkander en maake er een poeder van, deze verdelgt het zuur.

32. Middel tegen den Hik

Men neme een goede lepel vol wijnazijn , zodra men gehikt heeft , en zij zal dadelijk ophouden

33. Middel voor kwade borsten van kraamvrouwen

I waelwortel geschilt en in stukken gesneden

II grote Rozijnen eens zoveel- de korrels er uit gedaan

Dit doet men in een pot en laat het met ongezouten boter een weinig braden, doet het vervolgens door een doek , dn wordt het tot een zalf waarmede men de borsten smeert

34. Tegen het scheurbuik

Allerbesten China 2 lood in een grofpoeder gestampt

Een goede handvol gedroogde klaprozen . – Dit laat men drie dagen op een warme plaats : met een pintje wijnazijn trekken en doe het dan door een doek . Doe er dan nog bij een half lood splinters van lepelblad en bewaart het in een toegekurkte vles . Hiermede wascht men 2 maal daags de mond.

35. Middel tegen de Zinneloosheid

Men legge 's avonds in de blote holte van ieder voet 30 a 36 Dauwpieren men omringt ze met linnen om ze het uitkruipen te beletten, en men zal de wormen en de – inmiddels zwart en stinkende , en de patient nae een of 2 maal dit herhaalt te hebben , gezond en herstelt vinden

Letteroef: Anno 1805 Nro 5.

36. Voor allerlei soorten van koorts ook voor de Gele koorts

Men neme in 48 uren als zich de koorts opdoet 8 tot 10 uncen Zuinquina en de koorts zal ophouden van Dr Lafuente

37. Voordeelen van stroo van boekweijt

Het stroo van boekweit bezit een voordeel veelal nog onbekent. In het Departement de la Manche , word dit stroo terstond nae den oogst, voordat het geheel droog is, in grote hopen verbrand, De asch roert en klopt men met lange stokken , hierdoor ontvangt het de vastigheid van winkel Potasch en weedasch , en bezit inderdaad dezelve eigenschappen want door ene allertzorgvuldigste is het gebleken dat van alle winkelzouten de asch van boekweit stroo de meeste Alkali bezit.

Algem Vaderl; Letteroeff voor 1805 Nro 9.

38. Tegen den dolle hondsbeet

De wonden maakt men open en wascht ze uit , met enen sterken oplossing van zeezout en dan worden zij met een gloeiend ijzer gebrant .- Daarop worden zij met een plaister van Bladeren bedekt en de uitettering word een geheele maand aan den gang gehouden - Na het eerste verband moeten de patiënten 15 droppen Alkali volatile in 2 uncen water inneemen en daarmede 3 maal daags 14 dagen voortvaaren .- wanneer de dosis tot 20 droppen vermeerdert echter maar 2 maal daags genomen word tot aan den 34 sten dag Hiermee heeft Dubernard Doctor te Lobez drie patiënten volkomen geneezen.

39. Werkzaam middel bij Zenuwziekten door C.W. Huffland.

R. Fol. Aur. Virid.

Rad. Carrjophyllatae

-- valerian: Sijlv.

Summit. Millefol. Aa. q.p.

C C E

Van deze species word naar het verschil van Jaaren en omstandigheden van een tot drie eetlepels vol genomen en des avonds met een pond water overgoten om gedurende de nacht te trekken , waarna het vocht in den morgenstond door een stuk doek word afgegoten en in drie portien verdeelt

waarvan ene vroeg in de morgenstond , koud word opgedronken, de andere tegen den middag , en het overschot des avonds , ook kan men bij zeer gevoelige gestelten meermalen op een dag van dit aftreksel geven.

Men moet dit middel enige tijd agter een gebruiken , 6, 8 of 10 weken, en daarbij ligt verteerbare en gezonde spijs gebruiken. Dit middel koopt ook te pas bij reeds gevormde krampachtige ziekten als de vallende ziekte St Vitusdans den Catalepsis etc.

40. Middel tegen hevige buikpijnen en Colijken

Neemt brandnetelen en wegtrede zaad zo veel, dat er van ieder een vingerhoed vol is, doet hier een weinig zoete melk bij, zo heet als men ze kan drinken, en laat dit een en ander de patient gebruiken ter geneesing welke daar gemeenlijk op volgt.-

41. Middel tegen den schurft

Men neme een half pond ordinaire groene zeep en voor vier stuivers Nieswortel, make daar een zalf van wel door elkanderen geroert en smeere zich daar elke avond mede als men te bed gaat op die plaatsen van het ligchaam alwaar zich de schurftheid openbaart, totdat men er niets meer van bespeure.

42. Beste oogzalf

Neem rode praecipitaat, geef wasch en ongezouten boter van ieder evenveel in gewicht, smelt wasch en boter en doe er dan zeer fijn gewreven praecipitaat bij en roert het totdat het koud is- s avonds bij slapen gaan doet men hiervan als een erwten groot in het oog, 'smorgens wascht men het weer af met lauwe zoeten melk

43. Om aanhoudende en verzwakkende buikloop tegen te gaan

Men neme Smitswater en drinke hiervan 3 a 4 maal daags een wijnroemer vol totdat er beterschap volgt.

NB dit Smitswater kan men zelf ook maken wanneer men een gloeiend ijzer geduurig in water steke, dan wordt dit water het geneesmiddel.

44. Middel voor Zeere ogen

Men kope voor 2 stuivers witte koude Clamaj in den Apotheek, doe zulks op een pintjen regenwater en wassche hiermee 2 a 3 maal daags de ogen.

45. Middel tegen het schurft

Wit koperrood, zwavelbloemen poeijer van laurierbesschen en lijn of olijfolie zoveel genoeg is tot het bereiden ener dunnen zalve.

46. Amerikaansch middel ter bevordering van de land
oeconomie.

Men geeft aan paarden en koeien menschenpis te drinken, is gezond en maakt hun sterk.

47. Middel tegen het branden

Men legge boomwolfe op de wonde. laat ze liggen tot de genezing , dan valt ze vanzelf af.

49. Middel tegen de veepest.

Men geven 'smorgens en 'savonds het zieke vleesch een beker loog van gewone asch in, die men eerst heeft laten bezinken, waaronder men een glas goede azijn heeft gemengt .- 't welk ook een voorbehoedmiddel is. –

Arnh : Courant 18 Dec^{br} 1821 N^{ro} 150

50. Middel tegen verkoudheden hoesten Rheumatische
pijnen galziekte etc.

Men neme 4 oncen Engelwortelzaad, Ene handvol gedroogde bergmelisse, vier once wilde Salie, en kookt die overdekt ineen kwart pint water, totdat er slechts de helft van het water overblijft, dan mengt men zoveel vloeibare honing er bij als de maag verdragen kan en neemt 3 of 4 malen des daags twee eetlepels vol daarvan . Is de verkoudheid zeer hevig dan neme men dezelve hoeveelheid nog eene maal als men gaat slapen.

Letterkundig Magazijn van Wetenschap Kunst en Smaak N^{ro}II 1826

Mengelwerk pag: 84

51. Middel om goeden Inkt te maken

Galnooten 10 loot – koperrood 4 loot

Gom: 4 loot – Dit 8 dagen laten trekken op twee flesschen water en ¼ fles brandewijn en dat opgieten etc.

52. Middel tegen vallende ziekte

De wortel van de bijvoet in den helft of midden van Oct^{br}, of in het voorjaar als hij nog niet is geschoten, word genomen, gezuivert van de aarde, op een napier in de schaduw gedroogt tot ze zich laat breken en worde dan bewaart.- Men stampe dezelve in enen toegemaakten vijzel en geve daar van ene opgehoopten theelepels van 50 tot 70 grein met een weinig warm dun bier aan eene volwassenen / uitgezonderd bij de komst der mensch / de zieke legt zich dan te bed, dekt zich warm toe en drinke nog wat warm bier er na ,- het zweet moet men afwachten, zich dan met welgewarmd linnen verschonon, en zich hoeden voor het vatten van koude en verhittende dranken, vooral brandewijn.- Men herhale dit zolang er sporen der ziekte aanwezig blijven , maar niet alle dagen, is beter om den anderen dag.

Heeft de eerste gift weinig uitwerking gedaan dan neme men bij de derde gift anderhalf drachmen en volgt dan nog geen zweet , dan bediene men zich van Liquor c.c. succinatus en een warm aftreksel van flores Arnicae rad; valerianae en serpentariae , maar het is in alle gevallen beter dat het zweet alleen op het gebruik van Artemisia of Bijvoet volge. Zie Vaderlandsche Letteroeffeningen voor Dec^{br}: 1824 Nro 15 Mengelwerk p: 713.

53. Middel tegen Exterogen aan de voeten

Men snijde platen van enen verschen en gaven aardappel, legge die enige avonden achtereen op dezelve, en zij zullen weldra verdwijnen.

54. Middel tegen hoofdpijnen uit 't zenuwgestel.

R. Extract Hyoscyaan dr: 13

Tinct Valerian :

Aether, Sulphuric : Alcoh. aa dr. 11

Ol. Coff : Auraat : dr:1

Om den 2 uuren 15 droppels met water of witten wijn te nemen, min of meer naar mate van de omstandigheden.

55. Om Besschenwijn te maken

Op een half anker neemt men 14 mengelen bessennat en 14 ponden zuiker het welk men door elkander roert tot de zuiker gesmolten is , vervolgens vult men het vaatje met water aan , tot het vol is, en legt het of boven of beneden op een plaatsje , dat zon en lucht er kan bijkomen, laat het dan gsten, mids oppassende dat het alle dag weder gevuld wordt met water, het vaatje blijft open, totdat de gisting of werking geeindigt is, wordt daarna gesloten, op een koude plaats gelegd, vervolgens met December of January op flesschen afgetapt.

56. Middel voor drukking op de maag en daarop volgende
Braking welke door het gebruik van spijzen vermeerdert word

*R. Pulv. Rad: **ipecac.** gr. IV.*

Sacchar. alb. dr.1

M E Pulv. Divid. in part . aequal. N^{ro} xij

Men neeme om alle twee uuren een poeder en onthoude zich van prikkelende en sterk voedende spijzen, Gerstwater drinken worde aangeraden met een weinig Oximel Simplex. Dit ...

 Oude maten en gewichtseenheden

Anker	Vochtmaat	ca 39 liter of 44 flessen.
Drachma, Dr	Gewichtsmaat	ca 1/8 once = 3,84 gr.
Grein	Gewichtsmaat	ca 0,64 – 0,85 gr.
Kop	Of spind	ca 0,871 liter
Lood, loth of Loot	Gewichtsmaat Officieel afgeschaft in 1816	ca 1/32 van een pond, soms 10 gram.
Mengel of Mingel	Vochtmaat	ca 1 1/8 liter, of een kan met dezelfde inhoud.
Mud	Gewichtsmaat voor aardappelen kolen, ca 70 kg Ook inhoudsmaat	ca 256 “mutsjes”
Mutsje	Inhoudsmaat	ca 1/8 Mengele = 150 ml.
Once		1/12 ^e pond = 30,76 gr.
Pint	Vochtmaat	ca 0,5 liter
Pond		Gewichtsmaat = 369,12 gr.
Rad. Pulver		Radix. Poeder van de wortel van een plant
Reis		Oude Portugese munt, ongeveer ter grootte van een groot tablet.
Roede	Lokale lengte maat Ook oppervlakte maat variërend van 100 m ² (na 1820) tot 10 000 m ²	ca 20 voet, 5 meter
Schepel	Gewichtsmaat	ca 10 kg.
Scrupel		Gewichtmaat = ca 1 / 288 deel van een <u>medicinaal pond</u> = 1,3 gr..
Spint of spind	Oppervlakte maat, 4 spint in 1 schepel, en 16 spint in een mud. Ook een eenheid van inhoud voor droge waren zoals graan. Een Veluwe spint = 320 m ² , een Zutphense spint = 196 m ²	
Voet		ca 30 cm. of 304,8 mm = 0,3048 m.
Wijnroemer		Bokaal, inhoud variërend van 250 – 300 ml

Tabel 2. Planten en kruiden, genoemd in de autobiografie van Ketz.

Botanische naam	Recept	Veronderstelde medicatie bij:
<i>Aardappel (Solanum tuberosum)</i>	20, 53	Brandwonden, Exterogen
<i>Aloë vera</i>	22, 30	Jennerts kruiden elixer
<i>Arnica montana, Wolverlei</i>	52	Epilepsie, St Vitus dans
<i>Bergmelisse (Calamintha officinalis)</i>	50	Rheumatische pijnen, galziekten, hoesten
<i>Bijvoet (Artemisia vulgaris)</i>	52	Epilepsie, St Vitus dans
<i>Bilzkruid (Hyoscyamus)</i>	54	Hoofdpijn
<i>Brandnetel (Utrica dioica)</i>	40	Buikpijn, Colieken
<i>China (Kina, Zuinquina)</i>	34, 36	Scheurbuik, gele koorts
<i>Cochlearia officinalis (lepelblad)</i>	34	Scheurbuik, gele koorts
<i>Convolvulus (winde), Scammonia</i>	18	Lintwormen
<i>Crocus (Saffraan)</i>	22, 30	Jennerts kruiden elixer
<i>Duizendblad (Achillea millifolium)</i>	39	Zenuwziekten
<i>Engelwortel (Angelica archangelica)</i>	50	Rheumatische pijnen, galziekten, hoesten
<i>Gentiaan (Gentiana lutea)</i>	22, 30	Jennerts kruiden elixer
<i>Gerst (Hordeum vulgare)</i>	15, 56	Rotkoorts, Maagklachten
<i>Ipecac (Braakwortel, Ipecacuanha)</i>	56	Maagdrukking, braakmiddel
<i>Jeneverbes (Wakelbes), zevenboom</i>	13, 30	Fistel, Jennerts kruiden elixer
<i>Kurkumawortel (Zedoarwortel)</i>	30	Jennerts kruiden elixer
<i>Laurierbessen</i>	13, 45	Fistel, schurft
<i>Lorkenzwam (Laricifomes officinalis)</i>	22, 30	Jennerts kruiden elixer
<i>Magnolia alba</i>	31	Tegen het zuur
<i>Meesterwortel (Pieteroomswortel, Peucedanum ostruthium)</i>	28	Tandpijn
<i>Myrrhe (Commiphora)</i>	29, 30	Brandwonden, Jennerts kruiden elixer
<i>Nagelkruid (Geum urbanum)</i>	13, 39	Fistel, Zenuwziekten
<i>Nephrodium filix (Mannetjesvaren)</i>	18	Lintwormen
<i>Nieswortel (Veratrum)</i>	41	Schurft
<i>Nootmuscaat (Myristica fragrans)</i>	13	Fistel
<i>Papaver (klaprozen)</i>	54	Scheurbuik,
<i>Rheum (Rhabarber)</i>	22, 31	Tegen het zuur, Jennerts elixer
<i>Salie (Salvia)</i>	50	Rheumatische pijnen, galziekten, hoesten
<i>Sambuccus (vlier)</i>	3, 12, 18	Longziekten, neusbloeden, lintwormen
<i>Slangewortel (Calla palustris) Serpentaria</i>	52	Epilepsie, St Vitus dans
<i>Symphytum (Smeerwortel, Waelwortel)</i>	33	Borsten van kraamvrouwen
<i>Valeriana officinalis (Valeriaan)</i>	39, 52, 54	Zenuwziekten, Epilepsie, hoofdpijnen
<i>Weegbree (Plantago, "wegtrede of wegbreda")</i>	40	Buikpijn, Colieken
<i>Zilverschoon (Potentilla anserina, Ganserik)</i>	25	Opstopping van het water

Ook genoemd moeten worden: Honing (de recepten 29, 50, 56) en rozenzalf (recept 4, als remedie tegen vijt).